

capitolul III. PERIOADA IMPERIALĂ (Dreptul Clasic și Dreptul Postclasic)

În capitolul introductiv, la secțiunea de Istorie, am văzut că ordinea constituțională republicană fusese proiectată pentru o cetate de mică întindere, locuită de agricultori, care întreținea contacte minime cu străinii și nu practica profesional activități comerciale. Instituțiile Romei republicane nu au mai fost însă capabile să gestioneze teritoriul uriaș cucerit până în sec. II p.Chr., teritoriul pe care comerțul cu străinii și investițiile bazate pe creditare au devenit un mod de viață. Contactul cu alte civilizații și schimbarea stilului de viață al cetățenilor au dus la trecerea într-un plan secund a religiei tradiționale și a formalismului rigid, care decurgea din aceasta. Este adevărat că romanii au rămas atașați tradiției lor juridice, izvorâtă din legea decemvirală. Dreptul civil, bazat pe aceasta, devenise însă anacronic în noul context. Capitolul de față va răspunde următoarelor întrebări principale:

- cum au reușit, din punct de vedere tehnic, juriștii din perioada clasică să dea soluții unor probleme noi, care nici nu putuseră fi imaginate de contemporanii legii decemvirale?

- cum s-a contabilizat juridic schimbarea decisivă a configurației familiei, începută încă din ultimele secole republicane?

- ce regimuri de stăpânire și transmitere a bunurilor au fost inventate, în noul context social-economic și politic?

- cum au fost încadrate juridic relațiile complexe de afaceri?

- ce răspunsuri au oferit juriștii postclasici la criza generală în care Imperiul Roman a intrat, din a doua jumătate a sec. III p.Chr.?

secțiunea 1. IZVOARE ȘI PROCEDURĂ DE JUDECATĂ

Trecerea (din cauzele enumerate mai sus) la Dreptul Clasic nu a schimbat rolul esențial jucat de procedura de judecată: Dreptul Roman rămâne un drept al acțiunilor. Vom studia deci:

- care sunt izvoarele de drept în Imperiu?

- cum era gestionat procedural un litigiu?

Răspunsurile la aceste două întrebări ne vor permite să înțelegem cum a putut Dreptul Clasic să reformeze regulile anchilozate ale legii decemvirale și să inventeze categorii juridice pe care le folosim până în ziua de astăzi?

Edictul pretorian

Am văzut, în capitolul anterior, că pretorul avea un rol pasiv în procedura de judecată: misiunea sa era să constate dacă părțile se încadrează în tiparele acțiunilor decemvirale. Ca urmare, edictul pretorian nu era un izvor de drept, pentru că legea decemvirală nu-i permitea să includă reguli sau soluții noi (altele decât cele existente în legile civile).

La sfârșitul Republicii, rolul pretorului în formularea normelor de drept devine mai important chiar decât al adunărilor poporului. Cum s-a ajuns acolo? Schimbările de după al doilea război punic (rezumate mai sus) l-au

obligat să dea soluții practice, în conformitate cu necesitățile practicii. Pretorul a fost sesizat (în faza *in iure* a proceselor) cu cazuri nereglementate de legile civile sau cu cazuri în care reglementările existente nu mai corespundeau realităților din teren. Rolul activ (creator) al pretorului se poate afirma abia după promulgarea legii *Aebutia* (cândva între anii 149 și 126 a.Chr.), în temeiul căreia se introduce în judecarea proceselor procedura formulară. Aceasta presupune că pretorul redactează în scris liniile directoare pentru rezolvarea litigiului ce i-a fost prezentat (*formula*), iar judecătorul este obligat să țină seama de indicațiile sale. De acum înainte, pretorul poate ameliora reglementările existente, în raport cu necesitățile practicii cotidiene¹. Respectând în aparență normele dreptului civil, el le aduce corective semnificative:

Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis [...].

Dreptul pretorian este ceea ce pretorii au introdus în scopul de a complini sau schimba normele dreptului civil [...].²

În acest fel, **edictul pretorian devine izvor de drept.**

Acesta avea valabilitate un an, cât dura mandatul pretorului care îl emisese. Totuși, dispozițiile care se dovediseră eficiente practic, treceau din edict în edict. Rezultatul a fost că, orice edict pretorian conținea nu numai măsurile introduse de autorul său, ci și cele mai importante și valoroase dispoziții ale predecesorilor. Normele juridice introduse pe calea edictului au devenit cu timpul atât de numeroase, încât s-a creat un dualism drept civil – drept pretorian. Vom vedea, în fiecare din secțiunile următoare, cum s-a soluționat conflictul dintre cele două sisteme de reglementare.

Ce conținea edictul pretorian? Pe lângă diferitele dispoziții speciale, cunoscute sub numele de clausule edictale, găsim în edict și formulele diferitelor acțiuni în justiție. Multe din instituțiile reglementate pe cale edictală au ajuns să poarte numele pretorului care le-a reglementat: *e.g.*, *actio Publiciana*, care a fost acțiunea introdusă, în materie de proprietate pretoriană*, de pretorul Publicius.

Inițiativa și prerogativele pretoriene scad în Imperiu. Acest lucru se explică prin faptul că principii urmăresc să-i micșoreze din importanța politică, în scopul de a-și consolida propria lor poziție în materie de inițiativă de reglementare. Undeva între anii 125 și 138 p.Chr., Hadrian însărcinează pe juristul Salvius Iulianus să dea o redactare definitivă edictului³. Astfel s-a ajuns la codificarea edictului pretorian. Pretorii nu mai pot afișa la intrarea în funcție decât edictul codificat, inițiativa lor legislativă fiind astfel anihilată. Eventualele probleme noi din practică urmau să fie rezolvate de principe (împărat, în Dominat), prin constituții imperiale⁴.

Hotărârile Senatului

Văzusem, în capitolul precedent, cum inițiativa legislativă nu aparținea (teoretic) Senatului, ci adunărilor populare. Începând din secolul I p.Chr. și până în secolul III, senatus-consultele devin izvoare de drept, în măsura în care sunt inserate în edictul pretorilor. După o veche formulare, Senatul sfătuiește, opinează și recomandă (*conset, videtur, placet*), adică dă unele indicații pe care magistrații trebuiau să le treacă în edictul lor. Cu alte

¹ De aceea s-a și apreciat că pretorul este vocea vie a dreptului (Marcian, Dig. 1.1.8).

² Dig. 1.1.7.1.

³ C.Th. 4.4.7.9, 11.36.26; const. Tanta-Dedoken; Cod. 4.5.10.1.

⁴ C. Tanta § 18.

cuvinte, până la Hadrian, hotărârile senatului se impuneau numai indirect⁵; abia după Hadrian senatus-consultele devin izvoare de drept, asemenea legii⁶.

Cum s-a ajuns acolo? Consolidarea autorității imperiale a făcut, de fapt, ca senatus-consultele să devină forme indirecte de legiferare imperială. Principele ținea o cuvântare în Senat (*oratio*), pe care Senatul și-o însușea, prezentând-o sub forma unei hotărâri proprii. Respectiva cuvântare devine treptat adevăratul izvor de drept, încât juriștii, în loc să vorbească de senatus-consult, amintesc adesea numai de *oratio* ținută de principe⁷.

Senatus-consultul se redacta în fața câtorva senatori și o copie se depunea în templul lui Ceres, apoi în arhivă (*Aerarium*). Uneori, senatus-consultele se publicau. Caius Iulius Caesar a luat hotărârea să publice informări zilnice privind dezbaterile Senatului și ale adunărilor poporului.

Constituțiile imperiale

În primul secol la Imperiului, principii legiferau fie prin intermediul adunărilor poporului, fie prin intermediul Senatului, căutând în acest mod să-și mascheze intervenția directă. Am văzut (în capitolul introductiv) cum principii au acumulat progresiv toate magistraturile. Ca orice magistrat roman, principele avea dreptul de a da edicte (*ius edicendi*), drept care s-a lărgit din ce în ce mai mult, pe măsura ce puterea sa s-a consolidat. Începând din secolul II p.Chr., hotărârile imperiale devin izvoare de drept, putând să creeze norme de drept civil. De aceea Ulpian poate afirma:

Quod principi placuit, legis habet vigorem.

Ceea ce stabilește principele, are putere de lege⁸.

Noua situație depășea astfel cadrul constituțional pretins republican (*princeps* = primul între cetățeni) și necesita o întemeiere teoretică, ceea ce îl face pe același Ulpian să scrie:

Populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.

Poporul trece asupra acestuia întreaga sa autoritate și putere⁹.

Ultimul text este un exemplu de cum jurisconșulții secolelor II-III au fundamentat calitatea de izvor de drept a constituțiilor imperiale: poporul ar fi renunțat la dreptul său suveran de a legifera, încredințându-l împăratului, odată cu alegerea acestuia¹⁰. Explicațiile de acest gen sunt evidente sofisme, eforturi făcute de jurisconșulți pentru a întemeia juridic acapararea inițiativei legislative de către principii.

Constituțiile imperiale din Principat erau de mai multe feluri:

a) Edictele – dispoziții similare cu cele ale pretorilor, dar, spre deosebire de acestea, aveau valabilitate și după moartea principelui ce dăduse edictul.

b) Mandatele – instrucțiunile pe care principele le dădea magistraților în subordine, în special guvernatorilor de provincii. Pe calea mandatelor, au fost introduse reguli noi: *e.g.*, recunoașterea dreptului

⁵ Titus Livius, 35.7, 38.36.

⁶ Gaius, 1.4, 2.197, 198, 220, 225; Pomponius, Dig. 1.2.2.9; Ulpianus, Dig. 1.3.

⁷ Ulpian, Dig. 2.15.8 pr.

⁸ Dig. 1.4.1.

⁹ Dig. 1.4.1 pr.

¹⁰ La fel Pomponius, Dig. 1.2.2.11 și 12; Gaius, 1.5.

militarilor de a testa fără forme, interdicția impusă funcționarilor provinciali romani de a se căsători cu femei din respectiva provincie etc.

c) Decretele – hotărâri date de principe în cauzele care îi erau supuse spre soluționare. Uneori, în asemenea cazuri, împăratul introducea reguli juridice noi, ce deveneau obligatorii și pentru alte cauze similare.

d) Rescriptele, erau consultații date de principe pentru soluționarea unor probleme controversate în drept. Acestea erau adresate fie particularilor, fie magistraților. Funcționarii puteau solicita lămuriri asupra problemelor controversate, pentru a putea da o rezoluție. Rescriptele ni s-au transmis, în proporție de 85% în *Codex*; interpretarea acestora este dificilă, deoarece textele au reținut numai răspunsul abreviat al principelui, nu și starea de fapt, pe care trebuie să o deducem.

Urmare a unor inițiative private, constituțiile imperiale din Principat au fost grupate (în ordine cronologică), pentru ca să servească instanțele judecătorești, cu rol de coduri de audiență (surse de îndrumare legislativă în timpul ședinței de judecată).

Denumirea de „cod” a apărut prin înlocuirea în sec. III a roulului de papirus (*volumen*) cu un *codex* de pergament, format din foi separate (ca și cărțile moderne). Așa sunt Codurile Gregorian și Hermogenian, lucrări realizate de persoane private la Beirut. Primul cuprinde în ordine cronologică constituțiile imperiale dintre anii 196-291, iar cel de-al doilea pe cele din anii 293-294.

Constituțiile imperiale au devenit cel mai important izvor de drept în **Dominat**. Dintre acestea, s-au impus edictele, numite acum **legi edictale**. Împăratul legiferează cu ajutorul sfatului său intim (*consistorium*), alcătuit din înalții demnitari.

Constituțiile imperiale, după ce erau discutate în consistoriu și aprobate de împărat, căpătau putere de lege. Erau redactate în limba latină; începând însă din anul 534, se redactează în limba greacă și foarte rar în cea latină. Mandatele continuă să existe și în această epocă, dar numărul lor a devenit din ce în ce mai rar. Decretele se confundă cu rescriptele, iar rescripte cu putere de lege întâlnim numai până în epoca lui Dioclețian (sfârșit de sec. III). Apar și alte tipuri de constituții imperiale.

Împăratul Theodosie al II-lea realizează prima codificare oficială a constituțiilor: *Codex Theodosianus*. Acesta intenționase realizarea unei culegeri științifice a constituțiilor imperiale, publicate *in extenso*, care să reprezinte și o operă cu valoare practică, cuprinzând întreg dreptul în vigoare. Nu a reușit, astfel că s-a limitat să adune constituțiile imperiale din timpul domniei împăratului Constantin și până în vremea sa.

Împăratul a dat membrilor acestei comisii dispoziții să facă și anumite modificări în textele constituțiilor, pentru ca să le pună de acord cu realitățile epocii. Lucrarea a fost terminată în anul 438, iar pe data de 1 ianuarie 439 a intrat în vigoare. Codul avea 16 cărți, fiecare carte fiind împărțită în titluri, iar în cadrul fiecărui titlu constituțiile sunt aranjate cronologic. A fost în vigoare în partea orientală a Imperiului până la codificarea iustiniană, în timp ce în Occident s-a păstrat mai mult timp, extrase apărând în *Lex Romana Visigothorum* (anul 506).

***Iurisprudentia* (știința dreptului)**

Vom analiza în această secțiune cum a apărut însăși meseria de jurist:

- (1) în ce context a fost făcută posibilă reflexia de specialitate asupra fenomenului juridic?
- (2) cine au fost primii juriști și cu ce s-au ocupat?
- (3) cum au contribuit aceștia la rezolvarea problemelor juridice ale Imperiului Roman aflat la apogeul său?
- (4) care au fost limitele în care juriștii și-au putut aduce o contribuție creatoare?

(1) Am văzut în capitolul precedent că modul de formulare a acțiunilor în instanță era ținut secret de către pontifi. Tradiția, transmisă de autorii antici, spune că Gnaeus Flavius, scrib al cenzorului Appius Claudius Caecus,

ar fi notat pe ascuns acțiunile date de magistrat în procese și le-ar fi făcut publice în anul 304 a.Chr. Ar fi rezultat astfel un fel de formular de acțiuni în justiție, care a marcat nașterea științei dreptului (*iurisprudencia*). Ținând cont că erau secrete, este puțin plauzibil ca un simplu sclav să fi îndrăznit să divulge acțiunile fără asentimentul stăpânului său. Mai probabil este că tocmai ultimul l-a pus să o facă, pentru ca să evite să se expună personal și pentru că, oricum, procesul de laicizare a jurisprudenței era suficient de înaintat pentru ca să se renunțe la secretele procedurale.

Din această relatare, putem concluziona că **știința dreptului a apărut și s-a afirmat ca izvor de drept în a doua jumătate a Republicii și în Imperiu**. Începuturile Romei, dominate de religia administrată de pontifi de origine patriciană, nu au avut cum să-și pună problema unei astfel de preocupări teoretice. Laicizarea progresivă a dreptului, după instaurarea regimului republican, a făcut posibilă nașterea unor reflexii teoretice de specialitate juridică.

(2) Jurisprudența s-a format și propagat prin **jurisconșulți**, înțelegând prin aceștia pe **cetățenii care s-au specializat în rezolvare problemelor de drept**.

Activitatea unui jurisconsult consta în redactarea de acte juridice (*cavere*), în darea de consultații (*respondere*) și în conducerea proceselor (*agere*). Pe lângă aceasta, au scris comentarii asupra dreptului civil și edictelor magistraților (în special asupra celui pretorian), precum și manuale pentru uzul studenților și practicienilor în drept. În activitatea lor, trebuiau să interpreteze normele în vigoare astfel încât să le pună în acord cu schimbările sociale, economice și politice ale epocii. Au folosit ca metodă un raționament cazuistic (au dat rezolvări concentrându-se pe fiecare caz, luat în individualitatea sa). Consecvența logică a soluțiilor date în cazuri similare nu a fost principala lor preocupare. Pentru jurisconsultul clasic, era mai importantă echitatea concretă a fiecărei soluții de speță, luată individual. Valoarea jurisconșulților clasici este legată de limpezimea și rigoarea argumentelor pe care le aduceau, combinată cu excepționalele lor capacități creatoare. Au ajuns astfel să adapteze și să completeze reglementările vechiului *ius civile* în funcție de nevoile epocii lor, pe baza ideilor de justiție și echitate.

Nu trebuie trecut cu vederea faptul că acești oameni nu dețineau neapărat o funcție oficială în Cetate: prestigiul lor personal (rezultat din competențe și merite) i-a făcut pe judecători să le urmeze soluțiile, chiar dacă ultimii nu erau obligați constituțional la aceasta. S-a dezvoltat astfel un drept oarecum independent de autoritatea politică centrală. Jurisconsultul Pomponius exprima revelator, spre sfârșitul perioadei clasice, rolul important jucat de jurisprudență:

Ita in civitate nostra aut iure, id est lege, constituitur, aut est proprium ius civile, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit.

În cetatea noastră se hotărăște sau după drept, adică după lege (scrisă) sau existând dreptul civil propriu-zis, care, nescris, constă numai în interpretarea jurisconșulților¹¹.

Primii jurisconșulți (*veteres*) se situează în secolele III-II a.Chr. Sextus Aelius Paetus Catus, descendent familiei nobile plebeiene, este ales consul în 198 a.Chr. A scris *Tripartita commentaria*, o lucrare alcătuită din trei părți: textul legii celor XII table, interpretarea ei și formulele acțiunilor. Această lucrare constituie o primă încercare de a expune într-o formă sistematică principiile dreptului civil. Urmează – în ordine cronologică – Marcus Manilius, Marcus Iunius Brutus și Publius Mucius Scaevola, despre care jurisconșulții ulteriori au scris „că au pus bazele

¹¹ Pomponius, Dig. 1.2.2.12.

dreptului civil¹²” Ultimul a fost consul în 133 și mare pontif în intervalul 133-115 a.Chr. Îi datorăm tratarea dreptului civil în zece cărți: pierdute pentru noi, conțineau pare-se principalele sale răspunsuri asupra chestiunilor în care fusese consultat.

Fiul său, Quintus Mucius Scaevola, fost consul în anul 95 și mare pontif în 87 a.Chr. A sistematizat întreaga materie a dreptului civil în optsprezece cărți și a scris și o lucrare privind definițiile juridice mai importante. Este singurul autor din perioada veche a dreptului roman consultat și de jurisconsultii clasici, datorită faptului că a inovat fundamental știința dreptului: a renunțat la tratarea pur cazuistică a materiei, grupând problemele juridice în categorii. Contemporan cu Q. Mucius Scaevola și adversar permanent al acestuia a fost Servius Sulpicius Rufus. Pretor în 65 și consul în anul 51 a.Chr., se pronunță pentru o sistematizare mai procesuală a edictului pretorian. Fondator de școală, a fost urmat de cel puțin zece discipoli, dintre care unii au ajuns să fie reținuți prin lucrările lor în compilația lui Iustinian.

Finele Republicii este dominat de personalitatea lui Marcus Tullius Cicero (106-43 a.Chr.). Epoca sa cunoaște deja înflorirea meseriei de jurist, ceea ce îi permite să afirme că „locuința jurisconsultului este oracolul întregii cetăți¹³” provine dintr-o familie bine situată social și studiază literale, dreptul, retorica și filosofia. Ajunge astfel cel mai bun orator al generației sale, unul dintre cei mai importanți prozatori latini și probabil cel mai ilustru avocat al antichității. Ocupația sa principală nu a fost însă știința dreptului, ci politica, în care l-a propulsat retorica sa aleasă: chestor în 75, parcurge cursul magistraturilor și ajunge consul în anul 63. Cariera sa intră pe pantă descendentă din anul 60, în jocul opțiunilor politice ce le-a făcut din perioada triumviratelor și care îi vor aduce asasinarea. Spirit eclectic datorită orientării sale liberale, era deschis ideilor noi. A lăsat o operă consistentă, constând în discursuri juridice și politice, lucrări de retorică și de filozofie, precum și corespondență. Informația politică ce poate fi extrasă din opera sa trebuie luată sub beneficiu de inventar, în schimb bogata informație juridică este importantă pentru istoria dreptului roman..

Caius Aquilius Gallus (116-44 a.Chr.), a fost unul dintre cei mai renumiți avocați de la sfârșitul Republicii, elev al lui Q. Mucius Scaevola și profesor al lui Servius Sulpicius Rufus (ulterior devenit cel mai important jurisconsult din perioada respectivă). Deși ajuns pretor, nu a mai continuat în politică, ci s-a implicat în avocatura de consultanță și pledantă, excelând în consultanța dată pe redactarea contractelor. A rămas în istoria dreptului cu următoarele contribuții: inventarea delictului de dol civil, punând la punct acțiunea de dol și excepția de dol; stipulația Aquiliană, un mijloc de *clearing* pentru afacerile complexe; tehnica succesorală a postumului Aquilian, prin care Gallus salvează de la caducitate testamentul făcut în favoarea unui fiu ce precedează testatorului (elaborează o formulă pentru a fi considerat a beneficia nepotului de fiu (*postumus*) care era conceput la data decesului fiului testatorului).

Servius Sulpicius Rufus (106-43 a.Chr.), a studiat retorica cu Cicero și a decis să se ocupe de drept după ce a constatat că nu va fi în stare să-l concureze vreodată pe maestru. În schimb, Cicero s-a recunoscut depășit în problemele de drept de către fostul ucenic. A fost discipol al lui C. Aquilius Gallus și adversar al lui Q. Mucius Scaevola. Pretor în anul 65, a candidat la consulat în 63 și a fost învins de Lucius Licinius Murena, pe care l-a acuzat de mită și a cărei apărare o găsim în *Pro Murena* a lui Cicero. Ajunge consul în anul 51 și alege în final partida lui C. Iulius Caesar în timpul războaielor civile. A scris extrem de numeroase lucrări de drept, care – deși nu s-au păstrat – sunt frecvent citate în Digestele lui Iustinian. A fost apreciat de contemporani și de posteritate pentru luciditatea soluțiilor sale, pentru foarte buna cunoaștere a principiilor dreptului civil și dreptului natural și pentru fraza sa de mare expresivitate. Fondator de școală, a avut cel puțin zece discipoli. Controversele sale permanente cu Scaevola se legau de metoda urmată: Rufus a mers pe abordarea sistematică a dreptului civil în ordinea materiilor, în timp ce adversarul său urma sistematica procesuală din edictul pretorului.

(3) Consultațiile date de jurisconsultii par a fi devenit obligatorii pentru judecători numai după ce Octavian Augustus a acordat unora dintre ei așa-numitul drept de avizare publică (*ius publice respondendi*). Cu timpul, aceste avize încep să fie luate în considerare și pentru alte cazuri decât cele pentru care au fost date. Hadrian pare a fi stabilit că opiniile concordante ale jurisconsultilor agreeți (indiferent dacă sunt în viață sau nu) sunt obligatorii pentru judecători. Dacă nu concordau, judecătorul putea urma părerea pe care o socotea mai justă.

Din cele expuse, rezultă că începutul Imperiului se particularizează prin atașamentul unor jurisconsultii față de valorile republicane, în timp ce alții sunt atrași de partea politicii centralizatoare a principilor. Epoca lui Octavian Augustus vede astfel apariția celor două școli, bazate pe conduita maștrilor fondatori ale acestora: școala **prociliană**, ai cărei simpatizanți rămân atașați valorilor republicane și cea **sabiniană**, partizană a politicii de centralizare inițiată de Octavian. Începând din timpul lui Hadrian (mijloc de sec. II p.Chr.), deosebiriile dintre cele două școli încep să se estompeze, pentru a dispărea ulterior.

Marcus Antistius Labeo [d. 10 (11?) p.Chr.] este considerat fondatorul școlii proculiene. Pe fondul instaurării Imperiului. Labeo provenea dintr-o familie senatorială și făcea astfel parte din veche aristocrație republicană. A urcat treptele

¹² Dig. 1.2.2.39.

¹³ *De orat*, 1.45.

demnităților publice urmând cursul magistraturilor până la pretură. Își încheie cariera politică refuzându-l în semn de protest pe Octavian, când acesta îi oferă magistratura supremă – consulatul. Se dedică în continuare exclusiv științei dreptului, petrecând jumătate de an la Roma pentru a preda și cealaltă jumătate retras la țară în scop de meditație și studiu.

El oficializează metoda inaugurată de S. Sulpicius Rufus și se demarcă de iluștrii predecesori prin aducerea termenului de *pithanon*: un enunț convingător și plauzibil, care poate fi însă contestat. Acesta se prezintă ca o soluție cazuistică enunțată sub formă de regulă, cu privire la un caz concret descris prin elementele sale juridice esențiale; astfel individualizat, el constituie un tip de situație. Soluția propusă este enunțată ca regulă cazuistică, ce va fi valabilă pentru alte cazuri de același tip; va putea fi însă contestată de ceilalți juriști, pentru că este propusă ca un enunț probabil și plauzibil. Labeo se înscrie astfel în tradiția consultațiilor, dar nu utilizează decât regulile cazuistice pentru elaborarea regulilor juridice, *regulae iuris*. Aceasta implică refuzul vechii metode, care ajungea la enunțarea unor atare *regulae* prin deducții fondate pe instituții și nu pe soluții concrete. Jurisconsultul Paulus rezuma fidel metoda lui Labeo: „Regula este o expunere scurtă a cazului concret. Soluția justă nu vine din regulă, ci regula se naște din soluția cazuistică justă”¹⁴. Termenul *regulae* primea un sens nou: acestea sunt degajate din cazuri și, născute din cazuistică, ajung la definiții ce servesc unui efort de sistematizare a dreptului. Metoda expusă a prilejuit angajarea punctelor de vedere a juriștilor clasici, a disputelor savante ce au fost factorul esențial al progreselor din știința dreptului.

Vasta sa operă este considerată a fi numărat patru sute de cărți privind toate domeniile dreptului, cu mențiune specială pentru comentariile asupra edictelor pretorilor urban și peregrin, respectiv ale edililor curuli. S-a bucurat de un prestigiu imens în epocă, deși s-a opus constant lui Octavian, precum și de admirația generațiilor subsecvente pentru profunzimea cunoștințelor sale, pentru independența și spiritul său inovator. Această ultimă trăsătură l-a adus în postura de inspirator al proculienilor și s-a constituit în normă de acțiune timp de două secole pentru succesorii săi intelectuali.

Contemporan cu Labeo și bucurându-se de același respect îl vedem pe Caius Ateius Capito. Partizan al politicii imperiale, este consul în anul 5 p.Chr. Fondator al școlii sabiniene, reputația sa se deteriorează ulterior, datorită conservatorismului rigid promovat în soluțiile ce le dădea.

Numele celor două școli vin de la Proculus și Masurius Sabinus. Primul a rămas un mister pentru noi, neavând prea multe date. Cel de-al doilea urmează lui Capito la conducerea școlii sabiniene și este autorul unei sinteze a dreptului civil în care materia este tratată într-o nouă sistematică: moșteniri, persoane, obligații și bunuri. Lucrarea sa a servit comentariilor *ad Sabinum* întocmite de către Pomponius, Paul și Ulpian.

Caius Cassius Longinus se revendică tot de la sabinieni. Romanistul ieșean Ștefan Longinescu l-a confundat cu Gaius în teza sa de doctorat susținută la Berlin în 1895. Longinus a fost consul în anul 30 p.Chr., proconsul al Asiei în 40-41 și administrator al Siriei între anii 47 și 49. A scris cărți despre dreptul civil și culegeri de răspunsuri. Din aceeași tabără fac parte Iavolenus Priscus și Salvius Iulianus, frecvent citați în compilația lui Iustinian.

Publius Salvius Iulianus (cca. 100-170) a fost elevul lui Iavolenus Priscus, șeful școlii sabiniene, calitate pe care a deținut-o și el ulterior. A ocupat magistraturi importante sub trei împărați (Hadrian, Antoninus Pius și Marcus Aurelius): chestor, pretor, consul în anul 148, guvernator al Germaniei inferioare în 150-161 și proconsul al Africii între 161 și 169. În 130, după ce a codificat edictul pretorului, Hadrian i-a dublat remunerația în semn de prețuire pentru știința dovedită. Opera sa capitală sunt Digestele compuse din nouăzeci de cărți, elaborate după metoda cazuistică, în care rezolvă într-un stil clar, elegant și convingător vechi controverse și contribuie la atenuarea deosebirilor de vederi între școlile proculiană și sabiniană. A fost unul dintre cei mai frecvent citați în codificarea de secol VI a lui Iustinian; unii cercetători de sec. XX îl consideră cel mai important jurisconsult clasic, deși romanii acordaseră această reputație lui Papinian.

Din școala proculiană făceau parte Nerva, tatăl și fiul. Producția științifică a primului nu ne este cunoscută. Fiul a fost, se pare, tatăl împăratului Nerva și a scris pe tema uzucapiunii, respectiv a lăsat o serie de *Responsa*. Cel mai sonor nume proculian este cel al lui Publius Iuventius Celsus. Pretor în 106 sau 107, guvernator al Traciei în perioada 107-117, consul în 129 și apoi proconsul al Asiei, a făcut parte din Consiliul lui Hadrian. Lucrările sale sunt elaborate într-un stil nonconformist,

¹⁴ Dig. L.171.

pentru că nu ezită să-și ridiculizeze colegii prin critici mușcătoare. A scris Digestele în treizeci și nouă de cărți, scrisori, comentarii etc. și îi datorăm o serie de definiții devenite celebre.

În secolul II p.Chr., cei mai importanți jurisconșulți sunt: Sextus Pomponius, Sextus Caecilius Africanus și Gaius.

Sextus Pomponius a trăit în sec. II p.Chr., sub Hadrian și Antoninus Pius, ocupându-se mai mult cu învățământul și cercetarea juridică. A avut o cunoaștere aprofundată a vechiului drept și a celui clasic. A comentat într-o lucrare de dimensiuni considerabile edictul pretorian și în alte două comentarii pe Q. Mucius Scaevola și pe Sabinus. Este autorul roman de la care ne-a rămas singura lucrare cunoscută de istorie a dreptului roman: *Enchiridium*, manual de introducere în drept în care tratează izvoarele, magistraturile și jurisprudența romană de la începuturi până la Iulianus.

Africanus scrie redând și apoi comentând critic scrierile unui jurisconsult pe care nu-l numește, dar care pare a fi fost Salvius Iulianus, profesorul său. Lucrarea sa principală, *Quaestiones*, folosește o cazuistică stufoasă și o artă a deducției ce îngreunează misiunea cititorului. A fost stimat în epocă, pentru că *Quaestiones* este frecvent citată de către Paul, Papinian și Ulpian.

Gaius este un personaj paradoxal din start, prin faptul că a fost mereu un campion al posterității. Nu avem decât foarte puține date despre el, a trecut ca un necunoscut în timpul vieții. Autorii postclasici l-au ridicat însă la mare cinste, Iustinian preluându-i până și planul Instituțiilor. La fel au făcut și codificările europene occidentale din sex. XIX. Fără să fie neapărat operă de originalitate, ***Institutiones se constituie în cel mai clar și mai sintetic manual studențesc al antichității romane*** și, concomitent, într-o lucrare a cărei descoperire completă a fost o adevărată odisee. Primul manuscris este cunoscut sub numele de *Codex Veronensis*, ca urmare a găsirii sale întâmplătoare de către istoricul german Niebuhr în biblioteca capitulară din Verona. Manuscrisul era un palimpsest, pentru că copia de secol V a Instituțiilor fusese răzuită de pe pergament și înlocuită mai întâi cu pastoralele lui Ghenadie în sec. VII, apoi cu scrisorile Sfântului Ieronim în sec. VIII. La dificultatea reconstituirii s-a adăugat și prezentarea incompletă a manuscrisului. Lipsurile au fost din fericire completate odată cu achiziționarea din Cairo a unui manuscris ce poartă azi numele de *Codex Florentinus*, datorită depozitării sale la Florența. Gaius a mai scris un Comentariu asupra Legii celor XII table, un Comentariu asupra edictului provincial, Colecția de principii juridice de aplicare zilnică (*Res cottidianae*) etc.

La finele secolului doi și începutul celui de al treilea, au activat ultimii jurisconșulți clasici: Papinian, Paul și Ulpian.

Capul de listă este deținut de Aemilius Papinianus (cca. 142-212). Sirian de origine, își începe cariera de funcționar imperial sub Septimius Sever, ajungând până la demnitatea de prefect al pretoriului (203 p.Chr.). Este asasinat din ordinul lui Caracalla, pentru a nu fi vrut să justifice crima comisă de acesta împotriva fratelui său. Cele mai renumite lucrări ale sale sunt cele treizeci și șapte de cărți de *Quaestiones* (publicate înainte de anul 198) și avizele sale grupate în cele nouăsprezece cărți de *Responsa* (publicate după anul 204). Se remarcă prin profunzimea gândirii, înțelegerea problemelor practicii și capacitatea de exprimare concisă. Aprecierile de care s-a bucurat a atras pentru studenții anului trei de studiu numele de Papinianiști – deoarece erau demni de a studia pe Papinian. Este considerat cel mai important jurisconsult clasic de către juriștii perioadei postclasice, legea citărilor din anul 426 dându-i întâietate în rezolvarea problemelor de drept controversate. Jacques Cujas, romanistul precursor al științei dreptului privat european actual, l-a considerat ca cel mai mare avocat ce a fost și va fi vreodată.

Iulius Paulus (sec. II-III), grec de origine, a urmat în mare cariera politică a lui Papinian, fiind prefect al pretoriului între 228 și 235, sub principatul lui Alexandru Sever. A scris un număr foarte mare de lucrări în domenii variate: drept civil, procedură, drept penal etc., fiind se pare un specialist dispunând de o bună cunoașterea a dreptului în toate ramurile sale. Este jurisconsultul clasic cel mai citat în Digeste, unde o șesime din texte sunt preluate din operele sale. Cele mai importante lucrări ce le-a scris au fost Instituțiile și Regulile. Prestigiul i-a fost atât de mare, încât după decesul său apar lucrări scrise de alții, dar care-i sunt atribuite (*Pauli sententiae*). S-a remarcat prin preocuparea de a analiza cu atenție opiniile altor jurisconșulți și de a da o soluție ce să exprime punctul său contributiv de vedere. Digestele îi atribuie inventarea prezumției de nevinovăție.

Tot o expresie a faimei de care s-a bucurat a fost și includerea sa de către legea citărilor din anul 426 între cei cinci juriști clasici a căror opinie este demnă de urmat.

Domitius Ulpianus (cca. 170-228), originar din Siria, prefect al pretoriului și consilier șef al împăratului Septimius Severus. A elaborat comentarii vaste asupra edictului pretorian, asupra lucrărilor lui Sabinus și a scris o serie de monografii și de lucrări destinate învățământului. Nu a dat dovadă de aceeași originalitate ca Iulian sau ca Paul, dar posedă suficientă independență de spirit și fler practic. Are un stil foarte plăcut, iar opera a fost în mare măsură folosită de către Iustinian în compilația sa.

Ultimul jurist clasic este Herennius Modestinus, elev al lui Ulpian, autor de monografii, precum și al mai multor lucrări dedicate învățământului.

(4) Știința dreptului își pierde din importanță în Dominat, deoarece interpretarea normelor juridice devine un privilegiu al împăratului. În anul 426, apare Legea citărilor, dată de împărații Valentinian al III-lea și Teodosiu al II-lea. Aceasta stabilește că scrierile juriștilor clasici Papinian, Paul, Ulpian, Modestinus și Gaius, precum și ale autorilor citați de aceștia, au putere de lege. Legea condiționa însă posibilitatea invocării celor patru de prezentarea operelor lor în original. În cazul în care opiniile jurisconșulților citați nu concordau, se lua în seamă majoritatea. Dacă fiecare din cei doi împărățeați invocau un număr egal de autori, prevala opinia lui Papinian. Dacă acesta nu se pronunțase asupra problemei controversate, judecătorul avea deplină libertate de decizie. Legea citațiilor ne relevă astfel faptul că **jurisprudența romană intrase în declin**, pentru că, în soluționarea unei cauze, nu mai prevalează neapărat calitatea raționamentului, ci cantitatea.

Codificarea lui Iustinian

Împăratul Iustinian (527-565) intenționează redactarea unei noi reglementări complete, cu material atât din operele jurisconșulților (*ius*) cât și din constituțiile imperiale (*leges*). Sarcina asumată a fost una dintre componentele ambițiosului program politic al lui Iustinian. Acesta urmărea restaurarea Imperiului Roman, făcută nu numai prin recucerirea militară a teritoriilor pierdute, ci și prin revigorarea epocii de aur a Dreptului Clasic.

În anul 528, printr-o constituție specială, Iustinian ordonă alcătuirea unui cod care să cuprindă constituțiile imperiale în vigoare și care să înlocuiască codurile Gregorian, Hermogenian și Theodosian. Constituțiile respective au fost modificate și armonizate cu necesitățile epocii sale, iar *Codex*-ul intră în vigoare în anul 529.

În anul 530, Iustinian dispune adunarea operelor jurisconșulților romani. Pentru a realiza acest proiect, a fost necesar mai întâi să se elimine controversele care divizau pe precedenții jurisconșulți romani, în special pe sabinieni și proculieni.

Așa au apărut cele 50 de decizii (*quingenta decisiones*), destinate să lichideze aceste controverse, dând soluții noi în materiile controversate. Printr-o constituție specială (*Deo auctore*) împăratul însărcinează pe Tribonian, sfetnicul său, să pregătească o comisie (avocați, funcționari și profesori) pentru a redacta compilația de *ius* (din operele juriștilor romani). Această compilație urma să fie făcută din extrase din scrierile jurisconșulților romani, fără a se ține seama de regula majorității din legea citațiilor. Dintre membrii comisiei menționăm pe Doroteu și Anatolie (Universitatea din Beirut), Teodil și Cratinus (Universitatea din Constantinopol). S-au consultat în acest chip 2.000 volume cuprinzând 3 milioane de linii (rânduri), ce au fost reduse de compilatori la 150.000.

Jurisconșulții folosiți cel mai mult au fost Paul și Ulpian (acesta din urmă a furnizat o treime din texte). Compilația, denumită *Digesta* (denumirea latină) sau *Pandectae* (titulatura greacă), intră în vigoare în anul 533. Între timp, împăratul a însărcinat pe juriștii Teofil și Doroteu cu redactarea unui manual pentru studenți, prin rezumarea Digestelor: numit *Institutiones* sau *Elementa*, a fost publicat în 533 și înzestrat cu putere de lege.

Acum Iustinian ordonă să se întocmească a doua ediție a *Codex*-ului, la curent cu reformele introduse de Digeste. Comisia are ca președinte pe Tribonian și termină lucrarea în anul 529, în care an și intră în vigoare. Împăratul a mai dat ulterior câteva constituții noi, reunite separat într-o lucrare numită *Novelae constitutiones*.

Cele patru părți ale operei legislative iustinieni (Digestele, Codexul, Instituțiile și Novele) au fost reunite și numite în Evul Mediu *Corpus Iuris Civilis* (Adunarea dreptului civil).

Structura îi este următoarea:

1) *Digesta (Pandectae)* cuprind extrase din operele jurisconsulților romani, puse în concordanță cu dreptul din veacul VI. Opera este divizată în 50 cărți, iar acestea în titluri (afară de cărțile 30 – 32). Titlurile sunt compuse din legi sau fragmente care sunt extrase din operele jurisconsulților. Aceste fragmente au o *inscriptio*, care arată numele jurisconsultului, opera și cartea din care este luat fragmentul. Dacă sunt mai lungi, aceste fragmente sunt uneori împărțite în *principium* și paragrafe (*principium* este primul paragraf). Digestele sunt împărțite în 7 părți (după comentariile asupra edictului și conform cu scopurile învățământului).

2) *Codul*. Are 12 cărți împărțite în titluri, ce cuprind constituții imperiale de la Hadrian și până în anul 334, în ordine cronologică. Aceste constituții sunt precedente de o *inscriptio* în care se indică numele împăratului și al destinatarului, iar la finele lor se găsește o *subscriptio* ce arată data și locul constituției. Constituțiile sunt divizate în paragrafe (ca și Digestele). Manuscrisele codului sunt numeroase.

3) *Instituțiile* sunt un manual de studiu, întocmit după lucrările anterioare de acest fel, ca Instituțiile lui Gaius, Florentinus, Marcian, Paul și Ulpian. Manualul are 4 cărți, cu titluri. În Evul Mediu, titlurile au fost divizate în paragrafe.

4) *Novele* sunt scrise în limba greacă și mai puțin în cea latină și cuprind constituții date de Iustinian (168 constituții).

Pentru citarea textelor din opera legislativă a lui Iustinian se folosesc următoarele prescurtări:

a) Dig. 4.3.18.2 – Dig. = Digeste; 4 = cartea a patra; 3 = titlul trei; 18 = fragmentul optsprezece; 2 = paragraful (alineatul) doi. Aceasta este citarea tradițional utilizată de romaniștii germani. În lucrările franceze se poate întâlni următoarea ordine: 18.2 Dig. 4.3 – în care 18 = legea optsprezece, iar restul coincide.

b) C. (sau Cod) 5.12.30.2 – C = *Codex*; 5 = cartea a cincea; 12 = titlul doisprezece; 30 = constituția treizeci; 2 = fragmentul doi.

c) Inst. (sau I.) 2.1.5 – Inst. = Instituțiile; 2 = cartea a doua; 1 = titlul întâi; 5 = paragraful cinci.

d) Nov. 118.3.1 – Nov. = *Novelae*; 118 = novela o sută optsprezece; 3 = capitolul trei; 1 = paragraful întâi.

Dreptul bizantin, după Iustinian

Convins că alcătuiește o operă completă și nepieritoare și dorind cu orice preț să-i asigure perenitatea, Iustinian a luat încă din timpul vieții sale unele măsuri menite să-i garanteze integritatea. Prin constituția sa *Deo auctore* (a. 530), împăratul, plănuiind redactarea Digestelor, a interzis orice comentariu asupra viitoarei sale opere. Ceea ce împăratul îngăduia, era fie rezumarea textelor (*indices*), fie gruparea fragmentelor având același conținut (*paratitla*). Iustinian a reînnoit interdicția de a i se comenta opera prin constituția sa *Tanta-Dedoken*, din anul 533, îngăduind, pe lângă rezumarea și gruparea fragmentelor, și traducerea lor în limba greacă, dar cât se poate de fidel, „cuvânt cu cuvânt”. Interdicția a fost respectată numai parțial, chiar și pe vremea lui Iustinian, nevoile practicii dovedindu-se mai puternice decât opreliștile teoretice.

Acum apare Parafraza Instituțiilor, alcătuită probabil de către profesorul Theophil, un manual școlar ce cuprindea notele sale de curs din anii 533-534. Codul a fost și el comentat, asemenea Instituțiilor, pentru nevoile practicii, cel mai de seamă comentariu fiind al profesorului Thaleleu de la Beirut. Datorită aceluiași considerente au fost comentate și Novellele, cei mai de seamă comentatori fiind Theodor și Athanasius, avocați din Siria.

Încă din vremea lui Iustinian, dar mai ales după moartea sa, căpătără o deosebită importanță așa-numitele Nomocanoane, care cuprindeau norme de drept laic și de drept bisericesc. Cele dintâi izvorau din puterea de decizie a statului, iar celelalte erau promulgate de biserică; ambele norme aveau însă sfere de interferență, în special în domeniul reglementării persoanelor și familiei.

Începând din secolul al VIII-lea, compilația lui Iustinian este tot mai mult adaptată la necesitățile relațiilor feudale. Se impunea prelucrarea acesteia într-o formă nouă care să corespundă mai bine nevoilor curții imperiale, unde domina limba greacă și să reflecte în mod corespunzător schimbările sociale, survenite în societatea bizantină după moartea lui Iustinian. Noua codificare, întocmită de o comisie numită de împăratul Leon al III-lea Isaurul, a fost probabil publicată în anul 726 sub numele de *Ecloga*, adică „Extrase” din legi.

Din prefață rezultă că noul cod, bazat pe Codul, Digestele, Instituțiile și Novellele lui Iustinian, a fost întocmit „în scopul ameliorării” situației legislative prezente, aflate într-o stare de confuzie și incertitudine. În general *Ecloga* este străbătută de ideea de dreptate și echitate socială, fapt explicabil prin nevoia pe care o simțea împăratul de a remedia unele stări de lucruri negative, determinate de abuzurile unor potențați feudali, abuzuri care, primejduind cârmuirea centrală, amenințau unitatea Imperiului. Deși avea ca bază legiuirile lui Iustinian, *Ecloga* conținea și multe soluții juridice noi impuse de practică sau de cutumele locale care se generalizaseră. Deși formal abrogată sub dinastia macedoneană, *Ecloga* a continuat să se aplice și mai târziu în unele provincii din Imperiul bizantin, precum și în estul și sud-estul Europei, intrând într-o măsură mai mică sau mai mare în componența unor legiuri din aceste regiuni.

O intensă activitate legislativă întreprinde, după Isaurieni, familia domnitoare a Macedonenilor. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) urmărea un plan grandios: să refacă în întregime opera legislativă a lui Iustinian pe care, redactând-o în greacă, s-o adapteze la nevoile contemporane lui. O astfel de amplă revizuire avea să dureze multă vreme. Așa se explică de ce împăratul a hotărât ca, pentru început, să se întocmească un manual destinat învățământului și practicii dreptului. Intitulat *Prohiron* („Manual”), este publicat între anii 870-875 și se inspiră, în principal, din Instituțiile și Codul lui Iustinian. Spre finele domniei sale Vasile I Macedoneanul publică (879-886) o nouă colecție juridică, intitulată *Epanagoga*, adică o „Introducere” la marea operă legislativă la care lucra și care va fi terminată numai după moartea împăratului.

Epanagoga continuă și ea unele tradiții ale legislației lui Iustinian. *Epanagoga* a exercitat o puternică influență în lumea slavă și mai ales în Rusia feudală.

Opera legislativă a lui Vasile I este continuată de către fiul său Leon al VI-lea Filozoful (886-911). Acesta ne-a lăsat cel mai important și mai voluminos monument al dreptului bizantin: *Basilicalele*.

În prefață, împăratul arată că ceea ce a îngreuiat aplicarea corectă a legislației lui Iustinian a fost împărțirea ei în patru volume distincte (Digeste, Cod, Instituții, Novelle). La dificultatea manipulării lor se adaugă faptul că Instituțiile erau reglementate în toate cele patru volume, încât judecătorii – unii mai grăbiți, alții mai puțin pregătiți – nu reușeau întotdeauna să cunoască reglementarea instituțională în toate amănunțele ei. În vederea întocmirii noii legislații, împăratul a numit o comisie care a extras din compilația lui Iustinian și în special din Digeste cele mai importante reglementări, lăsând la o parte ce nu mai prezenta o importanță practică actuală. Totodată compilatorii au folosit unele acte normative apărute după Iustinian și chiar unele Novelle ale împăraților Vasile I și Leon al VI-lea. Noua legiuire este cunoscută sub numele de *Basilicale*, adică în traducere românească, „legile împărătești” și cuprinde șaiszeci de cărți.

Data exactă a promulgării nu este cunoscută; după cât se pare, au intrat în vigoare în primii ani de domnie ai împăratului Leon al VI-lea. Ordinea în care sunt prezentate instituțiile juridice este aceea a Codului lui Iustinian. În secolul al IX-lea *Basilicalele* au fost completate cu diverse *scholii* (comentarii), împrumutate în cea mai mare parte din lucrările juriștilor bizantini din secolul VI.

Curând însă după punerea în aplicare a *Basilicalelor*, s-a constatat că, din cauza dimensiunii lor, erau greu de utilizat. De aceea încă din secolul al X-lea au apărut și au continuat să apară și ulterior rezumate, extrase sau repertorii ale *Basilicalelor*, mai ușor de utilizat atât de practicieni cât și de teoreticieni. *Basilicalele* au fost folosite nu numai în Bizanț, ci și în afara Imperiului, mai ales în țările Europei răsăritene ai căror domnitori voiau să imite nu numai fastul curții bizantine, dar și legile marii metropole. Și în Țările Române se cunosc câteva cazuri în care *Basilicalele* au servit pentru argumentarea unor cereri adresate domnitorilor sau a unor consultații date de către jurisconșulții epocii. Cu toată importanța *Basilicalelor*, legislația lui Iustinian continuă să-și păstreze valoarea unui izvor de drept pozitiv; până în secolul al XII-lea s-au dat sentințe judecătorești întemeiate pe legiuirea lui Iustinian.

Influența Dreptului Roman persistă până la căderea Bizanțului (1453). În anul 1345, apare *Hexabiblul*, un manual juridic alcătuit de către Constantin Harmenopulos, judecător la Tesalonic. Acesta a folosit legislația bizantină anterioară, inspirată din compilația lui Iustinian și, ceea ce este foarte important, a pus la contribuție mai multe surse juridice romane anterioare lui Iustinian. Acest din urmă fapt dovedește, în anumite limite, receptarea Dreptului Roman Clasic în cel din urmă monument de seamă al dreptului bizantin. Manualul lui Harmenopulos a cunoscut o largă răspândire în estul Europei: a fost folosit în Basarabia; a fost tradus în neogreacă și a servit drept cod Greciei moderne, iar unele țări din Europa răsăriteană l-au folosit fie în scopuri practice, fie pentru cercetări teoretice.

Receptarea Dreptului Roman

În Europa occidentală, pe teritoriul fostului Imperiu, coexistau două feluri de cutume: cele ale barbarilor cuceritori și obiceiurile popoarelor băștinașe, de origine majoritar romană. Pentru nevoile practicii, conducătorii noilor stătuțe germanice care se formaseră pe întinsul fostului Imperiu Roman de Apus, au codificat atât obiceiurile popoarelor germanice, numite „legile barbarilor” (*leges barbarorum*), cât și cutumele populației romane, socotite „legi romane” (*leges Romanorum*). Aplicarea acestora era rezervată separat, fiecareia din cele două categorii de populație.

La vizigoți (Franța de sud și Spania), codificarea dreptului s-a materializat în legea barbară a lui Euric (475), iar cea romană poartă denumirea de „legea romană a vizigoților” (*lex Romana Visigothorum*), din anul 506. Ultima a fost alcătuită din inițiativa regelui Alaric al II-lea (de unde și denumirea de *Breviarium Alaricianum*, „Rezumatul lui Alaric”), de către o comisie de jurisconșulți care a folosit, în cea mai mare parte, extrase din izvoare juridice postclasice.

În stătuțelul burgunzilor din Franța, regele Gundobad (474-516) promulgă, la finele secolului al V-lea, o lege pentru burgunzi (*lex Burgundionum*) și o alta, la începutul secolului al VI-lea, pentru populația romană a imperiului, intitulată *lex Romana Burgundionum*. Alcătuită mai ales din izvoare juridice romane postclasice, compilația regelui Gundobad cuprinde și unele elemente de drept burgund.

La ostrogoți, care se așezaseră în Italia, întâlnim o codificare doar a Dreptului Roman, aplicabilă atât ostrogoților cât și populației romane. Promulgată de împăratul Teodoric cel Mare (de unde și denumirea de *edictum Theodorici*, „Legea lui Teodoric”) înainte de anul 507, noua codificare se inspiră din izvoare juridice romane postclasice.

La celelalte popoare germanice din apus, nu găsim decât culegeri de obiceiuri germanice. Aceste codificări au fost întocmite fie în epoca merovingiană (e.g., ale francilor salieni, ripuari, alemani și bavarezi), fie în cea carolingiană (e.g., ale saxonilor, angloverinilor și frizonilor). Deși codificări barbare, aceste legiuri n-au putut scăpa cu totul influențelor romane. Redactate în latină, ele erau alcătuite de cele mai multe ori de clerici; aceștia aveau o formație juridică rudimentară, dobândită în școlile episcopilor sau mănăstirilor unde se studiau și câteva elemente de Drept Roman și de Drept Canonic.

Dualitatea dintre dreptul „barbar” al învingătorilor și cel „roman” al autohtonilor dispare treptat, odată cu dezvoltarea societății feudale și a dreptului feudal. Evul mediu este o perioadă de schimbări profunde în viața politică și juridică a societăților europene. Cutumele feudale se deosebesc de normele Dreptului Roman, care dispar treptat din practica judiciară laică a societății. Totuși, hotărârile bisericii mai erau inspirate din Dreptul Roman (mai ales din legile lui Iustinian,) pentru că Biserica, care trăia „după legea romană” (*secundum legem Romanam*), se folosea adesea de normele sale din perioada creștină. În același timp, Dreptul Roman mai continua să supraviețuiască, ca materie de studiu, în școlile juridice ale epocii. Cel mai bun exemplu este cel al Universității din Paris, unde funcționa a doua facultate de drept înființată în lumea de după Antichitate (prima a fost Bologna): profesorii încep să predea benevol și facultativ Dreptul Roman, comentând textele pentru studenți. Materia este nouă și mai interesantă decât Dreptul Canonic predat oficial, astfel că afluența de studenți ajunge după o vreme să permanentizeze Dreptul Roman între celelalte obiecte de studiu. Studenții astfel școliți au devenit ulterior practicieni care, față de dificultățile problemelor juridice cotidiene, și-au amintit de ingeniozitatea și măiestria soluțiilor juriștilor romani, pe care le studiaseră facultativ și le-au aplicat în cazuri concrete.

Cum s-a ajuns la aceasta? Fărămișarea feudală era un factor de incertitudine pentru comerț și o frână în dezvoltarea orașelor în secolele XII-XIV. Noile tendințe în raporturile de proprietate și cerințele pieței au concurat astfel la (re)impunerea Dreptului Roman. Ceea ce, în al doilea rând, a favorizat folosirea Dreptului Roman în Evul mediu, a fost necesitatea politică a justificării

diverselor monarhii. Această se găsea cu multă ușurință în textele de Drept Roman din epoca postclasică, în care împăratul căpătase prerogative întinse asupra membrilor corpului social. Așa se explică de ce regii aveau pe lângă ei „legiști” (jurisconșulți), a căror misiune era aceea de a fundamenta, pe bază de texte romane, întinderea privilegiilor regale. Pe aceeași linie se poate explica de ce Imperiul German și-a luat numele de „Sfântul Imperiu Roman de națiune Germană” și de ce împăratul Bizanțului se intitula „rege al Romanilor” (*basileus romaion*). În fond, fiecare monarh încerca să-și aproprieze prestigiul Cetății Eterne, acreditând ideea că ar fi succesor al Imperiului. Asistăm astfel la aparițiile unei a doua, ba chiar a unei a treia Rome.

Folosit pe scară intensă în Evul mediu, Dreptul Roman a fost izvor de inspirație și pentru codurile civile moderne. Reglementarea subtilă a proprietății și a materiei obligațiilor a ajutat enorm de mult tendințele de codificare ale secolelor XVII-XIX. Aceasta a folosit principii romane în reglementarea anumitor instituții de drept privat, deoarece Dreptul Roman a fost cel dintâi drept universal, al unei societăți bazate pe liberul schimb. **Calitatea regulilor decelate de jurisconșulții Romei s-a verificat prin aptitudinea lor de a governa o societate cu mentalități și credințe mult diferite, trăind în contexte istorice și geografice deosebite.**

Metodele de receptare a Dreptului Roman pot fi urmărite pe două direcții: metoda dogmatică (sec. XII-XIX) și cea istorică (sec. XVI și sec. XIX-XX). După părerea noastră, în prezent se impune o a treia receptare a Dreptului Roman, pe care o vom analiza în finalul acestui paragraf.

Receptarea legislației lui Iustinian nu s-a făcut printr-un act legislativ concret, ci s-a realizat treptat, pe cale cutumiară. Ea a avut loc în Germania, în Țările de Jos și, în proporții mai reduse, în Italia, Franța și Anglia. Receptarea a însemnat și o renaștere a studiilor de Drept Roman.

Astfel, în Italia, la începutul secolului al XII-lea, marele jurisconșult Imerius (supranumit *Lucerna iuris* – făclia dreptului) preda la Universitatea din Bologna legislația lui Iustinian, pe care o explica prin scurte observații, numite „glose”. Studenții le înscriau pe marginea textului respectiv, însoțindu-le de numele profesorului de la care venea explicația. Explicând textele din *Corpus iuris* prin glose, acești juriști au fost numiți glosatori. Glosatorii secolului XII și continuatorii acestora, prin activitatea lor practică și științifică, au reușit să dea din nou viață Dreptului Roman, aplicându-l la realitățile vieții contemporane. În Germania, dreptul lui Iustinian devine un drept comun (*gemeines Recht*), care se aplica ori de câte ori normele dreptului local erau insuficiente sau se contraziceau.

Cu timpul glosele au devenit ultimul cuvânt al științei. Unul dintre profesorii bolognezi de mai târziu, Accursius (1182-1260), a adunat glosele predecesorilor săi în așa-zisa „Marea Glosă” (*Glossa ordinari*). Urmând să pună de acord legislația lui Iustinian cu necesitățile epocii, glosele au avut la început un rol pozitiv; fiind cu timpul depășite, ele au devenit frână în calea dezvoltării practicii și teoriei dreptului. Una din problemele interpretării date de glosatori viza textele din *Corpus* care dădeau soluții diferite pentru ipoteze similare. Contradicțiile au fost soluționate cazuistic de glosatori: contrazicerea era considerată de ei doar aparentă, decretându-se de fiecare dată că respectivele soluții ar viza cazuri (ipoteze concrete) diferite. Știința dreptului privat vest-european nu era încă suficient de avansată pentru a încerca să plaseze fiecare text, cu soluția lui, în epoca și în contextul în care fusese formulat.

În secolul al XIV-lea, codificarea lui Iustinian a continuat să rămână baza teoriei și, în mare măsură, a practicii dreptului. Noua școală de juriști întemeiată de Bartolus din Sassoferato (de unde și numele ei de școala „bartolistă”) pune în centrul preocupărilor sale tot *Corpus iuris*. Pornește însă de la cazuri și folosește cu predilecție metoda analitică. Ajunge astfel să dea, cu ajutorul elementelor juridice romane, soluțiile noi pe care le cerea viața cotidiană. Aceeași renaștere universitară a legislației lui Iustinian se constată în Franța, la Universitatea din Montpellier, unde, în secolul al XII-lea, preda Placentinus, fost student la Bologna; de asemenea, la Orléans studiul Dreptului Roman avea, la începutul secolului al XIV-lea, un loc de cinste.

În Germania, deși universitățile au apărut numai la finele secolului al XIV-lea, studiul Dreptului Roman s-a bucurat de o mare favoare, cu atât mai mult cu cât, sub forma dreptului comun (*gemeines Recht*), legislația lui Iustinian se aplica uneori ca un adevărat drept pozitiv. Receptarea capătă dimensiuni și mai largi în secolul al XVII-lea. Acum *Corpus iuris* este acceptat în mod integral iar „uzul actual al Pandectelor” (*usus hodiernus Pandectarum*) devine dreptul comun al Imperiului german, în timp ce dreptul local german capătă numai o aplicare subsidiară.

Renașterea, la rândul ei, a atras și ea atenția, dar sub alt aspect, asupra legiurii lui Iustinian. Aceasta începe să fie analizată sub aspect istoric, ca parte componentă a unui proces legislativ în continuă dezvoltare. Interpretarea dogmatică cedează celei istorice.

Noul curent, având ca precursor pe italianul Andrea Alciat (1492-1550), se impune prin francezul Guillaume Budet (1468-1540), prin germanul Ulrich Zasius (1461-1535) și mai ales prin marele romanist francez Jacques Cujas (1522-1590).

Jacques Cujas (Franța) inaugurează în secolul XVI o nouă metodă de utilizare a Dreptului Roman. El încearcă o grandioasă operă de reconstituire reală a acestuia, cu etapele sale distincte de evoluție. Cujas nu se mulțumește (precum glosatorii și bartoliștii) cu ideea că toate reglementările anterioare *Corpus*-ului ar fi fost abrogate de acesta, ci face apel la textele juridice, literare, epigrafice etc. care pot servi la refacerea tabloului complet. Contradicțiile nu mai sunt „pasate”, cum făceau glosatorii, ci studiate pentru a evidenția stadiile succesive ale legislației romane și pentru a identifica interpolațiile comisarilor lui Iustinian. Procedul lui Cujas, de a plasa fenomenul juridic în coordonatele sale temporale, a dat și numele metodei: metoda istorică.

Abandonate o vreme, ideile lui Jacques Cujas sunt reluate de către școala istorică germană, având în Georg Friederich Puchta, Friedrich-Karl von Savigny, Heinrich Dernburg și Bernhard Windscheid principalii exponenți. Textele iustinieni, aflate încă în vigoare, ca drept pozitiv, în Germania secolului XIX, sunt cercetate și interpretate istoric, urmărindu-se adaptarea lor la noile realități sociale. Promotorii acestui mod de lucru au mai primit și numele de Pandectiști, iar dreptul ce a guvernat Germania până la intrarea în vigoare a unui cod civil comun (BGB – Bürgerliche Gesetzbuch, 1900) s-a numit *usus hodiernus Pandectarum*: folosirea actuală a Pandectelor.

Metoda istorică își are apogeul în secolul XX: se fac importante descoperiri de texte¹⁵ și filologia juridică ia o deosebită amploare. Proiectul lui Cujas de a reconstitui textele romane anteiustinieni este acum în cea mai mare parte realizat¹⁶.

Dreptul Roman nu mai este acum în vigoare, acesta fiind cel mult sursă de inspirație în teritorii izolate (e.g., Africa de Sud, Louisiana). Principalele descoperiri de izvoare s-au făcut, dar analizele continuă. Legislatorii naționali și europeni actuali nu mai practică Dreptul Roman decât la nivel inconștient, prin moștenirea sa incorporată dreptului pozitiv. De aceea, vorbim acum de utilitatea instructivă a Dreptului Roman pentru viitorul jurist, care trebuie să aibă o introducere în bazele dreptului privat actual.

BIBLIOGRAFIE:

- pentru o privire sintetică asupra evoluției izvoarelor dreptului în Europa continentală: Frédéric ZÉNATI, *L'évolution des sources du droit dans les pays de droit civil*, Dalloz 1/2002.15-22;
- pentru cutumă: Filippo GALLO, *La consuetudine nel diritto romano*, in *Opuscula*, p. 187-203; pentru situația contemporană a cutumei: Radu DIMIU, *Obiceiul în dreptul actual român*, PR 43.IV.133; Giacinto Romano GIACOMAZZO, *La consuetudine: considerazioni attuali*, în *Studi Impalomeni*, p. 289-298;
- pentru Legea celor XII table: Gheorghe CIULEI, *Cultura greacă și Dreptul Roman*, vol. I: *Dreptul grec și Legea celor XII table*, București, 1947 (vol. II nu a mai apărut); W. EDER, *The political significance of the codification of law in archaic societies: an unconventional hypothesis*, în vol. *Social struggles in archaic Rome*, K.A. RAAFLAUB, Berkeley, 1986, p. 262-300;
- pentru lege: Mihai JAKOTĂ, *Conflictele de legi în imperiul roman*, în SC (V) 1963, p. 83; Philippe MOREAU, „Florent sub Caesare leges”. *Quelques remarques de technique législative à propos des lois matrimoniales d'Auguste*, RHD 4/2003.461-477;
- pentru pretor: D. GHEORGHIU, *Pretorii și edictele lor*, 1922; Theo MAYER-MALY, *Summum ius, summa iniuria*, în *Studi Impalomeni*, p. 335-338;
- pentru senatusconsulte: Ilie POPESCU-SPINENI, *Chestiuni de drept roman*, Ed. Socec, București, 1932, p. 13-15;
- pentru jurisconsulti: Vladimir HANGA, *Quintus Mucius Scaevola*, PR 1948.IV.1-3 (republicată în PR 6/2002.242-248); Valentin Al. GEORGESCU, *Salvius Iulianus*, PR 1948.IV.21; Vladimir HANGA, *Tehnica juridică – criteriu de distincție între școala sabiniană și proculiană*, SUBB 2/1959, p. 55-64; Fritz SCHULTZ, *Geschichte der römischen Rechts Wissenschaft*, Weimar, 1961 (sau varianta italiană, *Storia della giurisprudenza romana*, trad. NOCERA, 1973); Filippo GALLO, *Alle origini dell'analogia*, in *Opuscula Gallo*, p. 895-931; pentru Cato Minor: *id.*, vol. V, p. 55-118, cu *Notița introductivă* a traducătorului Nicolae I. Barbu; V.H. FLORESCU, *Rudolf von Jhering și Dreptul Roman*, teză, Cluj, 1973;
- asupra lui Cicero: PLUTARH, *Vieți ...*, vol. IV, p. 391-442, cu *Notița istorică* a traducătorului Nicolae I. Barbu; Nicolae HERESCU, *Caiete clasice*, Cugetarea-Delafraș, București, 1943, cap. *Cicero*, p. 185; Philippe MALAURIE, *Antologia ...*, p.

¹⁵ E.g.: manuscrisul Instituțiilor lui Gaius găsit în Egipt în 1933 aduce importante completări și clarificări exemplarului descoperit la Verona de Georg Friederich Niebuhr în 1816.

¹⁶ E.g.: lucrarea fundamentală a lui Otto Lenel asupra Edictului perpetuu, publicată pentru prima dată la finele sec. XIX și reapărută în mai multe ediții în veacul următor.

38-42; Jonathan POWELL, Jeremy PATERSON, *Cicero the advocate*, OUP 2004. Pentru un punct de vedere mai puțin favorabil asupra lui Cicero: Theodor MOMMSEN, *Istoria ...*, vol. III, p. 338-341;

– pentru Gaius: Constantin TOMULESCU, *Importanța lui Gaius din Egipt*, București, 1963; Philippe MALAURIE, *Antologia ...*, p. 43-44, 48-53, 97-98; asupra lui Cato cel Bătrân: PLUTARH, *Vieți ...*, vol. II, p. 257-302 cu *Notița istorică* a traducătorului Nicolae I. Barbu;

– pentru problemele legate de filosofia stoică și influența ei: SENECA, *Scrisori către Luciliu*, trad. Gheorghe GUȚU, București, 1967; Ovidiu DRIMBA, *Istoria ...*, vol. I, p. 765-766; Gheorghe VLĂDUȚESCU, *Filosofia în Roma antică. Forme de gândire și evoluții*, Ed. Albatros, București, 1991, cap. III *Stoicismul sau conștiința de sine a Romei*, p. 138-209.

– asupra lui Iustinian, perioadei și operei sale: Ilie POPESCU-SPINENI, *Date noi asupra codificării lui Iustinian. Conferințele la Cernăuți ale d. profesor Collinet*, în „Bucovina” 1927.258; Eugen PETIT, *Cel dintâi unificator de legiuri: Împăratul Iustinian*, PS 1934.193; G. COSTANDAKY, *Legislația lui Iustinian*, PS 1934.339; Nicolae HERESCU, *Caiete clasice*, Cugetarea Delafraș, București, 1943, cap. *Iustinian*, p. 242-247; I.S. PERETERSKI, *Digestele lui Iustinian*, trad. Yolanda EMINESCU, București, 1958; Vladimir HANGA, *Mari legiuitori ai lumii*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, cap. *Iustinian*, p. 91-191 (v. și ediția 1999, apărută la Ed. Lumina Lex); Philippe MALAURIE, p. 45-47; I.V. DAȘKOV, p. 70-93; Peter STEIN, *Roman ...*, p. 32-36;

– pentru bartoliști: Vladimir HANGA, *Bartolus și teoria statutelor* ⇒ SUBB 1959, p. 181; Philippe MALAURIE, *Antologia ...*, p. 65-66;

– pentru glosatori: Frédéric-Xavier TESTU, *Les glossateurs*, RTDciv. 2/1993.279;

– pentru personalitatea și rolul jucat de Jacques Cujas: Vladimir HANGA, *Jacques Cujas*, SUBB 1969.89 urm.;

– pentru școala istorică a dreptului: A. DUFOUR, *Droit et langage dans l'école historique du droit*, 1974;

– pentru influența dreptului roman asupra normelor juridice românești: Ștefan Gr. BERECHET, *Dreptul bizantin și influența lui asupra legislației românești*, Iași, 1931-1932, p. 48-84 și 131-141; Ilie POPESCU-SPINENI, *Influența bizantină asupra vechiului drept românesc*, 1941; Valentin Al. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*,

Ed. Academiei RSR, București, 1980;

– pentru soarta și influența dreptului roman: René DAVID, *Le droit français*, vol. I: *Les données fondamentales du droit français*, LGDJ, Paris, 1960, cap. *L'ancien droit français*, p. 4-11; Peter STEIN, *Roman law ...*, cap. 3-5, p. 38-132; Rêmi BRAGUE, *Europa, calea romană*, trad. Gabriel CHINDEA, Ed. Ideea, Cluj-Napoca, 2002 (analizează maniera în care civilizația romană și-a pus și continuă să-și pună amprenta asupra civilizației europene. Autorul identifică în utilizarea limbii latine principala caracteristică ce individualizează popoarele moștenitoare ale căii romane);

– pentru codificare: Friedrich Karl von SAVIGNY, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg, 1814; Rémy CABRILLAC, *Les codifications*, PUF, Paris, 2002.; Mircea-Dan BOCȘAN, *Problema codificării civile în dreptul românesc (I)*, PR 1/2003.170-182; *id.*, *Le Code Napoléon en Roumanie au siècle dernier*, RIDC 2/2004.439-446;

– pentru o privire completă asupra doctrinei de-a lungul istoriei dreptului: Philippe JESTAZ, Christophe JAMIN, *La doctrine*, Dalloz, Paris, 2004.

secțiunea a 2-a. PROCEDURA FORMULARĂ

Reamintim că, după războaiele punice, au avut loc profunde schimbări în viața societății romane, cauzate în principal de expansiunea teritorială fără precedent. **Procedura legisacțiunilor fusese concepută pentru o comunitate rurală restrânsă, formată în principal din micii proprietari de avere funciară. Dreptul Clasic s-a dezvoltat din necesitatea de a face trecerea la o economie mercantilă, în care schimburile comerciale impun contactul cu străinii.** Dublarea, în anul 241 a.Chr., a pretorului urban (care administra litigiile numai între cetățeni) cu cel peregrin (însărcinat cu administrarea litigiilor dintre cetățeni și peregrini, respectiv dintre peregrinii aflați la Roma) atestă această evoluție.

Ca urmare, procedura de judecată suferă mutații esențiale. Rigiditatea formalismului de origine religioasă corespundea Romei începuturilor. Acesta era însă incapabil să satisfacă celeritatea și suplețea, necesare raporturilor de afaceri (care înfloresc la sfârșit de Republică) și nici nu mai este înțeles de străinii de alte credințe, cu care aceste raporturi se leagă. De altfel, practic vorbind, acțiunile legii nici nu erau accesibile peregrinilor.

Soluția pentru modernizarea procedurii este identificată într-o practică a pretorului peregrin. Acesta redacta, la sfârșitul fazei *in iure*, un **program al procesului (formula)**, redactat cu concursul părților și care conținea indicații facultative pentru judecător. Ingeniozitatea pretorului a constatat în faptul că **formula recomanda judecătorului să**

pună în discuție aspecte de drept substanțial, care nu puteau fi abordate prin respectarea strictă a procedurii decemvirale.

Posibilitatea de a redacta formula este expresia atribuției de *iurisdictio* a pretorului. Așa cum am văzut la secțiunea privitoare la Izvoare, acesta publica la intrarea în funcție un edict. Edictul conținea formulele acțiunilor pe care le punea la dispoziția justițiabililor, pentru ca ultimii să-și poată valorifica în instanță pretențiile. Trebuie să înțelegem însă că practica de mai sus s-a dezvoltat cutumiar, pentru că nu fusese reglementată niciunde. Noua procedură, care a venit să înlocuiască pe cea a legisacțiunilor, a fost consacrată în etape, prin legile *Aebutia* (edictată undeva în perioada 149-126 a.Chr.) și *Iulia iudiciaria* (17 a.Chr.). Prima a dispus funcționarea în paralel a ambelor proceduri. Abia ultima a abrogat procedura decemvirală și a făcut obligatorii pentru judecători recomandările din formulele pretoriene.

Competența pretorului, condensată în expresia *ius dicere* (indicarea soluției în drept), trebuie înțeleasă în sens larg, pentru că procedura romană privește atât crearea dreptului, cât și validarea acestuia în justiție. Prin legile de mai sus, s-a lăsat libertate totală pretorului în formularea de noi acțiuni, el putând de acum proteja noile situații juridice de-a lungul întregului său mandat anual. **Astfel a devenit edictul pretorian principalul izvor de drept din perioada clasică**, fiind izvorul și sancțiunea tuturor raporturilor juridice bazate pe dreptul ginților, civil sau pretorian (regulile nou create chiar de pretor).

În procedura formulară, magistrații care organizau instanțele în Roma erau pretorul urban și pretorul peregrin. În orașele Italiei, pretorul era reprezentat de anumiți împuterniciți care, după acordarea dreptului de cetățenie întregii populații libere din peninsulă, au dispărut, fiind înlocuiți cu magistrați municipali, a căror competență se reducea la judecarea proceselor mărunte. Pentru procesele mai importante, competent continua să rămână pretorul.

Magistrații trebuiau să judece la sediul lor (*pro tribunali*) și numai în zilele îngăduite de lege.

Competența magistratului se determina după domiciliul pârâtului. Acesta nu putea fi judecat decât de instanța domiciliului său (adagiul *actor sequitur forum rei*). În concepția timpului, pârâtul putea avea însă mai multe domiciliu și, în consecință, mai multe instanțe erau competente să-l judece. În primul rând era competentă instanța patriei sale, adică a cetății în care s-a născut (*forum originis*). În al doilea rând, aveau competență instanțele reședinței sale efective (*forum domicili*). În fine, orice cetățean roman avea ca domiciliu și orașul Roma; dar, dacă acesta nu domicilia efectiv în Roma, nu putea fi chemat în fața unei instanțe din capitală, decât dacă era surprins aici de reclamant. În unele situații speciale, competența putea fi determinată de alte criterii. Locul încheierii contractului (*forum contractus*) sau locul unde s-a comis delictul (*forum delicti*) determinau, în asemenea cazuri, instanța competentă, dar nu excludeau posibilitatea competenței instanței domiciliului.

Aceste norme nu erau de drept public și, de aceea, părțile puteau conveni să se judece înaintea oricărei alte instanțe.

În a doua fază a procesului, judecau persoane private: un fel de jurați, ca și în perioada legisacțiunilor. Jurații erau aleși de părți sau, dacă acestea nu cădeau de acord, erau trași la sorți de pe o listă (*album iudicum*), alcătuită din cetățeni cu statut moral și social credibil.

Pe lângă judecătorii unici, continuau să existe și judecători multipli. Din această categorie făceau parte recuperatorii, care, în procedura formulară, judecau nu numai procesele dintre peregrini sau dintre peregrini și cetățeni, ci și unele pricini dintre cetățeni, precum și colegiul centumvirilor (care-și păstrează competența asupra chestiunilor referitoare la moștenire și proprietate). Existența judecătorilor unici și a colegiului centumviral este dovedită documentar până în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.

Chemarea în judecată este mult perfecționată. Pârâtul trebuia să se înfățișeze sau să dea un garant, care să garanteze că pârâtul se va prezenta, la ziua stabilită, înaintea magistratului. Dacă pârâtul nu venea la judecată, magistratul dădea împotriva acestuia și în favoarea reclamantului o acțiune în plata unei amenzi; dacă pârâtul se

ascundea, magistratul îngăduia reclamantului să-i vândă bunurile. În procedura formulară, citarea se putea face și pe calea unui contract verbal (*vadimonium*): pârâțul promitea reclamantului că se va înfățișa, la ziua fixată, în instanță, întărindu-și promisiunea cu o garanție care prevedea, în caz contrar, plata unei amenzi.

Faza *in iure* debuta cu expunerea de către reclamant a obiectului cererii sale, indicând *formula* pe care o cere din edictul pretorului.

Uneori, în loc să solicite formula, reclamantul cerea pârâțului ca acesta să jure dacă datorează sau nu. În acest caz, pârâțul putea jura că nu datorează sau, în caz contrar, era silit să-și achite creanța. Cu timpul, s-a permis ca pârâțul să poată întoarce reclamantului jurământul cerut, obligându-l pe acesta să jure dacă datoria există sau nu.

Înaintea magistratului se putea întâmpla, de asemenea, ca pârâțul, văzând că nu are șanse de a câștiga procesul, să recunoască ca justă pretenția reclamantului (*confessio* = recunoaștere). Dacă procesul avea ca obiect o sumă de bani, procesul se oprea aici, pârâțul fiind socotit ca și judecat. Dacă însă obiectul creanței era un lucru cert, procesul avea să continue numai pentru a stabili valoarea pecuniară a lucrului litigios, cu alte cuvinte, „cât” datorează pârâțul. În fine, înaintea magistratului se putea întâmpla ca pârâțul să refuze să procedeze așa cum cere legea (*uti oportet*). Într-un asemenea caz, pârâțul era socotit *indefensus* (îndărătnic la judecată) și i se aplica regulile pe care le-am analizat anterior cu privire la *confessio*.

Dacă pârâțul nega pretenția reclamantului, magistratul proceda, cu ajutorul părților, la întocmirea formulei, care semnifica legarea procesului. Întocmirea este un act solemn, care constata voința părților de a se judeca, cristalizând totodată, în formulă, obiectul dedus judecătii: *litis contestatio*, despre care am tratat și în capitolul precedent. Este un adevărat contract judiciar, deoarece părțile cad de acord asupra formulei după care trebuie să judece și asupra judecătorului care va da sentința. Uneori acest act era însoțit de luare de martori, de unde îi vine și numele (luare de martori în proces).

Litis contestatio atrage consecințe juridice importante: părțile primesc posibilitatea să obțină o hotărâre care consumă acțiunea intentată, pentru că nu se va mai putea relua, în viitor, un proces între aceleași părți și având același obiect.

*

Să examinăm acum detaliat cum funcționa **formula de judecată**?

Deși se redacta pentru fiecare proces în parte, formulele erau modelate după tipul consacrat în edict de către pretor. Edictul pretorului cuprindea, pe lângă formule civile, și formule onorarii (pretoriene), adică formule create de pretor în vederea valorificării noilor raporturi apărute.

La începutul formulei, se găsea numirea judecătorului, după care urmau părțile principale (a) și apoi cele secundare (b). Părțile principale intrau în alcătuirea obișnuită a formulelor; cele secundare, numai dacă erau cerute de părțile litigante.

a) Părțile principale:

1) *Intentio*, care este partea formulei în care reclamantul își expunea pretenția sa¹⁷. Se întâlnește la toate formulele și poate fi certă sau incertă. *Intentio* este certă, dacă pretenția reclamantului este determinată (e.g., un sclav, 10.000 de sesterți etc.). Este incertă, dacă prestația, neputând fi de la început fixată într-o cifră sau într-un lucru determinat, este lăsată la aprecierea judecătorului.

2) *Demonstratio*, care este partea formulei care precizează fundamentul juridic al pretenției reclamantului (cauza litigiului). Ea se pune la începutul formulei, după numirea judecătorului. Demonstrația se întâlnește în formulele cu intenție incertă, unde apare nevoia să se precizeze obiectul litigios.

¹⁷ Gaius 4.15.

3) *Condemnatio*, care este este ordinul dat judecătorului să absolve sau să condamne pe pârât, după cum faptele indicate în *intentio* se vor verifica sau nu.

Oricare ar fi natura dreptului invocat de reclamant, formula ordonă judecătorului să condamne pe pârât la o sumă de bani¹⁸: dacă pârâtul nu dă ceea ce datorează, reclamantul va trebuie să se mulțumească cu un echivalent bănesc al lucrului litigios. Faptul că orice condamnare comportă asupra unei sume de bani se explică prin aceea că procedura formulară continuă practica legisacțiunilor din domeniul executării creanțelor. Or, așa cum am văzut, condamnarea pecuniară din procedura legisacțiunilor este consecința introducerii compoziției legale, care înlocuiește răzbunarea privată cu o amendă în bani.

4) *Adiudicatio* este partea din formulă prin care se dă judecătorului puterea de a face un transfer de proprietate. Ea se întâlnește în formulele acțiunilor în grănițuire, de ieșire din indiviziune și de împărțire a moștenirii. *E.g.*, prin partajul succesoral, proprietatea unuia sau mai multor bunuri din moștenire se transferă de la indiviziunea succesorală la fiecare moștenitor, luat individual.

b) Părțile secundare sunt prescripțiunile și excepțiile.

1) Prescripțiunile (*praescriptiones*) sunt părți secundare ale formulei, plasate înainte de *intentio*, care urmăresc să satisfacă un interes al reclamantului sau al pârâtului.

Prescripțiunile în favoarea reclamantului (*pro actore*) atrag atenția judecătorului că reclamantul nu aduce înaintea instanței întreg dreptul său, ci numai o parte. Întâlnim astfel de prescripțiuni în obligațiile cu prestații succesive, cum ar fi rentele viagere. Beneficiarul rentei, cu ajutorul prescripțiunii, își deduce în instanță numai prestațiile care au devenit exigibile. Pentru cele viitoare, se va adresa justiției îndată ce vor ajunge la scadență:

Ea res agatur cuius rei dies fuit.

Creanța să fie dedusă în justiție numai în măsura în care a ajuns la scadență¹⁹.

Prescripțiunile pentru pârât sunt mai rare. În singurul exemplu pe care ni-l dă Gaius, este vorba despre următoarea speță: Titius reclama de la Maevius un fond care face parte dintr-o moștenire ce pretinde că i se cuvine. În calitate de moștenitor, pârâtul Maevius cere printr-o prescripție ca hotărârea să statueze numai asupra proprietății fondului respectiv și să nu se refere la atribuirea moștenirii.

Ea res agatur si in ea re praeiudicium hereditati non fiat.

Chestiunea pusă în *intentio* (adică pretenția asupra unor lucruri izolate din moștenire) să fie dedusă în justiție, numai dacă prin aceasta nu se prejudică chestiunea dreptului de moștenire²⁰.

2) Excepțiile (*exceptiones*) sunt mijloace de apărare ale pârâtului, care nu neagă dreptul reclamantului, ci conțin obiecții care, dacă se dovedesc reale, vor duce la paralizarea dreptului pretins de reclamant. *E.g.*, debitorul nu neagă existența juridică a contractului, ci faptul că banii nu i-au fost remiși efectiv; cu alte cuvinte, debitorul recunoaște cele afirmate în *intentio* (faptul că s-a obligat), dar adaugă că, printr-o manoperă dolosivă, creditorul nu i-a numărat banii și, în consecință, nu este echitabil să restituie ceva ce nu a primit.

¹⁸ Gaius 4.48.

¹⁹ Gaius, 4.131.

²⁰ Gaius, 4.133.

Excepțiile pot fie să înlăture definitiv acțiunea (peremptorii sau perpetue), fie numai s-o amâne (dilatatorii sau temporare).

*

Am afirmat că Dreptul Roman este unul al acțiunilor. dar ce este o acțiune în judecată?

Prin **acțiune** (*actio*) se înțelege un **mijloc procedural pe care dreptul pozitiv îl pune la îndemâna unei persoane, în vederea valorificării unui interes legitim.**

Acțiunile și formulele lor se găsesc înscrise în edictul pretorului, fie că este vorba despre acțiunile civile (prevăzute de lege), fie că avem de-a face cu acțiunile pretoriene (introduse de pretor, pentru ca să valideze juridic situații noi).

Acțiunile aveau în Dreptul Roman o importanță deosebită, deoarece **interesele cetățenilor nu aveau nicio existență juridică (nu puteau fi nici revendicate și nici apărate) dacă nu erau consacrate de o acțiune în justiție.** În dreptul actual, acțiunea este un element accesoriu: existența acțiunii decurge logic din existența dreptului subiectiv. Situația era inversă în Dreptul Roman: **pot obține recunoașterea unui drept al meu, numai dacă procedural am o acțiune special care să-l consemneze.** De aceea am precizat că Dreptul Roman este un drept al acțiunilor.

Expunem în continuare cele mai importante **categorii de acțiuni**, dintre care unele s-au păstrat până în zilele noastre.

1. Acțiuni reale și acțiuni personale. Acțiunile reale (*in rem*) urmăresc să ocrotească drepturile reale. Drepturile reale fiind drepturi absolute (opozabile tuturor), titularii unor asemenea drepturi (*e.g.* un proprietar) pot intenta acțiuni împotriva oricărei persoane care le-ar încălca.

Acțiunile personale (*in personam*) rezultă din neîndeplinirea unei obligații și constau în dreptul pe care-l are creditorul de a urmări pe debitorul care nu-și achită datoria sa.

Deosebirea între aceste două acțiuni rezidă în modul în care este redactată *intentio* din formulele respective. În acțiunile reale, nu se arată numele pârâtului, deoarece orice terț poate fi pârât într-o acțiune în revendicare. În cele personale, numele debitorului este indicat, deoarece numai de la acesta se poate pretinde prestația datorată.

2. Acțiuni de drept strict și de bună-credință. Acțiunile de drept strict sunt acțiuni personale, cu privire la care puterea de apreciere a judecătorului este limitată. Acesta, în darea sentinței, nu va putea ține seama decât de forma actului în care părțile au turnat convenția lor.

Acțiunile de bună-credință îngăduie judecătorului mai multă libertate în interpretarea convențiilor. El poate să țină seama de toate obiecțiile pârâtului, pe care acesta le ridică în temeiul echității, chiar dacă nu au fost inserate în formulă printr-o excepție.

3. Acțiuni civile și acțiuni pretoriene. Acțiunile civile sunt create de dreptul civil. În cercetarea acestor acțiuni, judecătorul va da câștig de cauză reclamantului numai dacă cele pretinse de el în *intentio* sunt adevărate și se întemeiază pe dreptul civil. Acțiunile pretoriene (sau onorarii) sunt create de pretor în vederea rezolvării situațiilor noi, ivite în practică și neprevăzute de dreptul civil. Aceste acțiuni își aveau originea în jurisdicția proprie a magistratului.

Acțiunile pretoriene erau de mai multe feluri:

a) Acțiuni *in factum*. Cu ajutorul acestora, pretorul valida juridic un raport social nou. În *intentio*, erau trecute toate elementele de fapt ale raportului respectiv și judecătorul, în conformitate cu aceste date de fapt, trebuia să condamne sau să absolve pe pârât. Această *intentio*, redactată *in factum* (cu privire la un fapt), nu se întemeia pe normele dreptului civil, ci conținea o descriere de fapte, pe baza cărora judecătorul urma să statueze.

b) Acțiunile ficticii. Prin mijlocirea acestor acțiuni, pretorul putea extinde aplicarea legii la cazuri noi. Pretorul cerea judecătorului să considere, printr-o ficțiune, că sunt îndeplinite (deși în realitate nu erau) toate condițiile cerute de lege pentru aplicarea acesteia și să dea și în astfel de cazuri o sentință. *E.g.*, în cazul în care un pelerin a fost la Roma victima unui furt din partea unui cetățean roman, pretorul va acorda pelerinului formula acțiunii de furt, cu ficțiunea calității de cetățean roman, cerând judecătorului să dea o sentință ca și cum pelerinul ar avea în mod real calitatea respectivă.

c) Acțiuni cuprinzând formule cu transpoziție. Aceste acțiuni se numesc astfel deoarece, în *intentio* din formulă figurează un nume și în *condemnatio*, altul. Astfel de acțiuni au rezolvat multe probleme practice, legate de activitatea comercială (1) și de necesitatea reprezentării în domeniul judecătoresc (2).

(1) Formula *Rutiliană* constituie un bun exemplu și este legată de vânzarea bunurilor unui insolubil. Acestea sunt vândute în bloc unei terțe persoane, iar suma obținută este împărțită proporțional cu creanța între creditorii săi. Terțul cumpărător devine titularul activului și pasivului patrimonial. Dacă va trebui să urmărească încasarea unor creanțe ale debitorului insolubil, în *intentio* apare numele acestuia (deoarece el dăduse banii cu împrumut), iar în *condemnatio* apare numele terțului cumpărător (deoarece acesta va încasa efectiv creanța).

(2) Stăpânii de sclavi sau șefii de familie puteau fi reprezentați de sclavii sau de fiii lor la încheierea anumitor contracte.

Principiul a fost admis pentru a se asigura posibilități tot mai largi de participare la afacerile familiei. În cazul în care s-ar fi ivit conflicte în executarea acestei tranzacții, pretorul trecea în *intentio* numele sclavului care a încheiat actul, iar în *condemnatio* înscrisa numele stăpânului în folosul căruia se încheiase actul.

*

În **faza in iudicio** în procedura formulară, judecarea se făcea în public, în zilele de lucru și în prezența părților. Dacă una dintre ele nu se înfățișa, partea prezentă câștiga procesul.

La judecată, cele două părți vor înfățișa judecătorului formula care fusese redactată în prima fază a procesului. Părțile își pledau cauza singure sau apelau la oficiile unui avocat. Afirmațiile făcute de reclamant trebuiau dovedite, pentru că Paul scrie:

Onus prohandi incumbit illi qui dicit non quinlegat.

Sarcina probei cădea asupra celui care afirmă și nu asupra celui care neagă²¹.

Conform lui Ulpian, dacă pârâțul invocă în apărarea sa o excepție, trebuie s-o dovedească, pe baza aceluiași principiu:

Reus in exceptione actor est.

Pârâțul este (tratat) ca un reclamant când acționează în excepție²².

În instanță, părțile vor administra toate probele de care dispun: martori, probe scrise etc., dar judecătorul rămâne suveran în aprecierea lor. Odată formată intima sa convingere, judecătorul, respectând indicațiile din formulă, va da o sentință.

²¹ Dig. 22.3.2.

²² Dig. 44.1.1.

Fiind legat de formulă, judecătorul va da hotărârea raportându-se în momentul în care formula a fost întocmită, (momentul lui *litis contestatio*). Iată de ce judecătorului nu-i este îngăduit să țină seamă de faptele care au intervenit posterior lui *litis contestatio*: chiar dacă pârâtul ar fi satisfăcut între timp pe reclamant, el tot trebuia condamnat. Cu toate excepțiile pe care le comporta, principiul era inechitabil, Ca urmare, în Dreptul clasic, s-a admis principiul (susținut de sabinieni) că pârâtul va fi absolvit dacă satisface pe reclamant în cursul procesului.

*

După pronunțarea sentinței, judecătorul și-a terminat misiunea. Hotărârea judecătorească este socotită între părți ca exprimând adevărul, astfel că o reluare a procesului nu mai este îngăduită. Este vorba de principiul autorității de lucru judecat, redat de Ulpian:

Res iudicata pro veritate accipitur.

Lucrul judecat este considerat a exprima adevărul²³.

Acest principiu s-a impus treptat în Dreptul Roman, pentru că reluarea la infinit a aceluiași proces ar fi constituit o sursă de neînțelegeri și șicane.

În procedura legisacțiunilor, principiul autorității lucrului judecat era asigurat de faptul că aceeași legisacțiune nu va fi folosită de două ori pentru același drept: *bis de eadem re ne sit actio*, expresie atribuită atenianului Demostene (sec. IV a.Chr.). În procedura formulară, autoritatea lucrului judecat era privită ca o consecință a efectului extinctiv produs de *litis contestatio*.

Pentru ca o sentință să se bucure de autoritate de lucru judecat, se cerea ca aceasta să îndeplinească două condiții: **identitate de cauză și identitate de persoane**. Identitate de persoane era privită sub aspectul juridic, nu sub cel fizic. *E.g.*, dacă Titius a figurat într-un proces ca tutore, nu i se putea opune excepția autorității lucrului judecat, când în a doua acțiune figura în interesul său propriu.

*

După pronunțarea sentinței, pârâtul, dacă a fost condamnat, trebuia să satisfacă pe reclamant în termen de 30 de zile de la pronunțarea sentinței. Sentința creează în favoarea reclamantului un drept nou: acela de a obține ceea ce i s-a recunoscut, pe care-l va putea realiza pe calea executării silite, dacă pârâtul nu-i dă satisfacție.

După trecerea termenului menționat, reclamantul avea împotriva pârâtului o nouă acțiune: *actio iudicati*, care a înlocuit, în materie de executare, *manus iniectio* din procedura legisacțiunilor. Introducând această acțiune, reclamantul pornea un nou proces împotriva pârâtului, care se termina *in iure*, pentru că pârâtul recunoștea obligația sa, care decurge din sentință. Dacă pârâtul contesta valabilitatea judecății sau susținea că a executat sentința, procesul continua în mod normal. Dacă pierdea și acest proces, trebuia să plătească de două ori suma la care a fost condamnat prima dată. Dacă pârâtul nu plătea și nici nu contesta valabilitatea procesului, era supus executării silite.

*

Executarea silită se putea face asupra persoanei și asupra bunurilor pârâtului.

Magistratul putea permite reclamantului care a câștigat procesul să ia pe pârât, să-l ducă în închisoarea sa privată și să-l pună la munci până la completa sa dezdăunare. Dar reclamantul putea să procedeze și la executarea asupra bunurilor; această procedură a fost creată de pretor, la finele secolului al II-lea a.Chr., oferind creditorilor o posibilitate reală de recuperare a creanțelor lor.

²³ Dig. 1.5.25 = 50.17.207.

Executarea asupra bunurilor (*venditio bonorum*) consta în vânzarea, la licitație publică, a întregului patrimoniu al datornicului către cel care dădea mai mult. Prin legea *Iulia*, se îngăduia datornicului insolubil să cedeze de bună voie toate bunurile sale creditorului (*cessio bonorum*). Datornicul scăpa în acest mod de executarea asupra persoanei și, pe viitor, nu putea fi condamnat pentru datoriile anterioare, decât în limita resurselor sale (lăsându-i-se strictul necesar pentru existență).

Puțin mai târziu, apare o altă formă de executare asupra patrimoniului: vânzarea parțială a bunurilor debitorului insolubil (*distractio bonorum*). Acest nou gen de executare era mai avantajos pentru creditori decât vânzarea în bloc a bunurilor, deoarece se înlătura intervenția intermediarilor. Ultimii cumpărau pe un preț derizoriu un patrimoniu întreg și îl revindeau apoi în detaliu, la un preț de speculă.

*

Partea nemulțumită avea la dispoziție **căi de atac împotriva unei hotărâri judecătorești**.

Opțiunile erau următoarele:

a) Putea ataca sentința cerând să se constate nulitatea de fond sau de formă a acesteia. Dacă însă partea apelativă pierdea procesul, ea era obligată să plătească de două ori suma la care fusese condamnată prima dată. Este așa-zisa *revocatio in duplum*.

b) Putea cere magistratului în anumite cazuri – mituirea judecătorului, mărturii mincinoase etc. – să acorde o repunere în starea anterioară (*restitutio in integrum*), pentru ca procesul să fie reluat de la început.

c) Putea să cheme în judecată pe judecător dacă acesta a dat o hotărâre nedreaptă prin dol sau culpă.

*

În procedura formulară, magistrații pot interveni (ca și în procedura legisacțiunilor, dar pe scară mai mare) în conflictele dintre persoanele private, pe baza *imperium*-ului lor. Procedurile speciale pe care ei le folosesc în acest scop sunt următoarele:

1. Interdictele (*interdicta*) erau, la început, anumite dispoziții pe care pretorul le dădea în vederea încetării imediate a unei activități care tulbura ordinea socială. Aceste ordine erau date numai după o cercetare prealabilă a faptelor invocate de către solicitant. Cu timpul, astfel de dispoziții au ajuns a fi luate fără o cercetare prealabilă a faptelor invocate, încât interdictele încep să se apropie de structura juridică a acțiunilor.

Dacă partea împotriva căreia se dădea interdictul se supunea ordinului magistratului, lucrurile se opreau aici. În caz contrar, urma o a doua fază: un proces. Judecata stabilea dacă persoana căreia i-a fost adresat interdictul a procedat just când nu a executat ordinul interdictal sau a procedat injust. Acest proces, menit să stabilească dacă interdictul a fost violat sau nu, cunoștea o procedură foarte rapidă, nefiind supus regulilor procedurale obișnuite.

Interdictele sunt de mai multe feluri: *prohibitorii*, care opresc un fapt, cum sunt interdictele care urmăresc să înlătore tulburarea posesiei cuiva; *restitutorii*, care ordonă restituirea unui lucru și, în fine, interdictele *exhibitorii*, care cuprind ordinul de a înfățișa ceva, cum sunt cele prin care șeful de familie cere unui terț să-i arate dacă deține sau nu pe un copil de-al său.

2. Stipulațiile pretoriene. Stipulația (am văzut în capitoul precedent) este un contract verbal care se încheia între două persoane. Stipulațiile pretoriene erau tot contracte care se încheiau între două persoane, dar la ordinul pretorului. *E.g.*, pe fondul lui Titius se găsea o clădire veche care amenința să cadă pe terenul lui Maevius, putându-i pricinui pagube însemnate. Pretorul obliga pe Titius să convină cu Maevius și să-i garanteze că-l va despăgubi în eventualitatea că paguba susmenționată se va produce.

3. Trimiterea în posesie. Dacă Titius, din exemplul precedent, nu se supunea ordinului, magistratul trimitea pe Maevius în posesia terenului său, pentru a-l determina să încheie stipulația. Dacă Titius tot nu se supunea, magistratul ordona o nouă trimitere în posesie și Maevius devenea proprietarul fondului lui Titius.

4. Repunerea lucrurilor în starea de mai înainte (*restitutio in integrum*), consta în considerarea unui act ca fiind neavenit și punerea celui lezat de un asemenea act în situația anterioară încheierii acestuia. Măsura pe care o lua pretorul contravenea dreptului civil, deoarece, prin intermediul ei, efectele unui act valabil după dreptul civil sunt considerate neavenite. Pretorul avea două opțiuni:

- întocmea o formulă cu ficțiunea că actul n-a existat, dând astfel celui îndreptățit acțiunile pe actul le înlăturase;
- refuza acțiunea care rezulta, după dreptul civil, dintr-un astfel de act.

E.g., Titius este constrâns prin violență să înstrăineze proprietatea unui fond al său. Pretorul analizează situația de fapt și declară vânzarea neavenită. El acordă lui Titius, ca unui adevărat proprietar, acțiunea în revendicare, prin care să-și reclame fondul înstrăinat, ca și cum vânzarea nu ar fi avut loc.

Pentru a se acorda o *restitutio in integrum*, se cerea să fie îndeplinite mai multe condiții:

- să existe un prejudiciu;
- motivul pe care se întemeiază cererea părții interesate să fie prevăzut în edict;
- să nu existe altă cale de reparare a prejudiciului suferit;
- cererea părții să fie adresată pretorului într-un termen scurt.

BIBLIOGRAFIE:

- pentru ficțiuni: BIANCHI, *Fictio iuris ...*;
- Tiberiu MOȘOIU, *Debitori și creditori în Roma republicană*, Oradea, 1934.

Procedura extraordinară

Profundele schimbări social-politice petrecute în societatea romană o dată cu instaurarea imperiului nu puteau rămâne fără influență asupra organizării instanțelor și a procedurii de judecată. Concentrarea treptată a puterii de stat în mâna împăratului se răsfrânge asupra justiției, care devine un instrument eficace al dominației imperiale.

Noua procedură de judecată apare la început în mod sporadic, având o aplicare redusă față de procedura formulară. Funcționând în afara procedurii obișnuite (*ordo iudiciorum privatorum*), noua formă de judecată s-a numit „extraordinară” (*extra ordinem*).

În noua procedură, procesele nu se mai judecau în două etape (*in iure și in iudicio*), ci de la început până la sfârșit se dezbăteau în fața unui funcționar imperial care – sub directul control al conducerii centrale – trebuia să dea soluția cea mai corespunzătoare intereselor politice imperiale. Astfel, organizarea proceselor private devine tot mai minuțios controlată de către organele imperiale centrale, interesate să sancționeze cât mai eficace încălcările ordinii sociale.

La finele secolului al III-lea p.Chr., deci în momentul instaurării regimului imperial absolutist, procedura extraordinară a înlocuit definitiv procedura formulară clasică.

Funcționarii judecătorești fac parte din ierarhia funcționarilor administrativi, fiind supuși aceluiași control și în principiu orice funcționar administrativ este judecător în litigiile care se ivesc în sfera activității sale.

În fruntea ierarhiei administrative – care prefigurează schema organizării scalariforme feudale – se găsește împăratul, care este și cel mai înalt judecător. Urmău, după acesta, prefecții pretorului (*praefecti praetorio*) din cele patru prefecturi (Orient, Iliria, Galia și Italia); ei erau reprezentați în diocenze (subdiviziuni ale prefecturii) prin vicari. În provincii (subdiviziuni ale diocenzelor), judecau guvernatorii (*rectores* sau *praesides provinciae*), iar în capitală supremul judecător era prefectul orașului (*praefectus urbi*), care luase locul pretorului urban.

Alături de această organizare judecătorească de drept comun, existau și instanțe speciale: fiscale, militare, bisericesti.

Chemarea părâtului la judecată începe să aibă, spre deosebire de procedura formulară, un caracter oficial.

În secolul al IV-lea p.Chr. citarea, redactată de reclamant, era transmisă părâtului de către un funcționar de stat. Dacă părâtul nu se înfățișa era declarat *contumax* (îndărătnic), urmând a fi judecat în lipsă. Reclamantul, care câștigase procesul, era trimis,

pentru un anumit timp, în posesia bunurilor pârâtului. După trecerea acestui interval, reclamantul putea vinde respectivele bunuri, dar, până la împlinirea termenului, pârâtul avea dreptul de a relua procesul cu condiția de a indemniza pe reclamant de cheltuielile făcute. În dreptul lui Iustinian, citarea consta dintr-o plângere pe care reclamantul o adresa instanței și pe temeiul acesteia instanța chema în judecată pe pârât (procedura prin libel – *libellus conventionis*). Pârâtul răspundea printr-o întâmpinare (*libellus contradictionis*) și trebuia să dea cauțiuni că se va înfățișa la judecată. Dacă nu da cauțiune, pârâtul putea fi adus cu forța de către autorități.

La judecată, părțile puteau fi prezente personal sau reprezentate. Expunerea contradictorie a pretențiilor celor două părți litigante însemna momentul legării procesului (*litis contestatio*). În procedura extraordinară, *litis contestatio* nu mai avea un caracter contractual, deoarece procesele erau soluționate pe cale de autoritate de către funcționarii de stat. De asemenea, *litis contestatio* nu mai avea consecințele riguroase din epoca procedurii formulare.

Totuși judecătorul se situa, pentru a da hotărârea, în momentul legării procesului (*litis contestatio*), care epuiza totodată dreptul reclamantului de a mai acționa în justiție.

Desfășurarea dezbaterilor nu mai era publică, ci primea un caracter secret, având loc într-o clădire închisă; la acestea puteau lua parte judecătorul, părțile și avocații lor, precum și funcționarii judecătorești. Preferințele pentru probele scrise cresc, cele orale nefiind prea bine apreciate. Dintre probele scrise, o valoare deosebită au cele care au fost înregistrate la birourile oficiale; cele private trebuie semnate de martori. Judecătorul putea, pentru a se lămuri, să supună părțile la un interogatoriu (*interrogationes*) sau să le invite să depună un jurământ. Recunoașterea părții avea putere probantă absolută; de aici folosirea celor mai variate metode pentru a smulge recunoașterea pârâtului.

Sentiința, scrisă în latină și mai rar în limba greacă, era citită în public și trebuia executată de cel care a pierdut procesul. Spre deosebire de perioada precedentă, hotărârea comporta asupra lucrului litigios (*in rem ipsam*), iar dacă pârâtul a satisfăcut pe reclamant în cursul procesului se da o sentință de absolvire a acestuia.

Cheltuielile de judecată – importante, deoarece personalul birocratic judecătoresc era numeros – trebuiau suportate de partea care pierdea procesul.

Executarea sentinței se făcea prin organele statului (*manu militari*). Dacă aceasta nu se putea executa în natură, se proceda la vânzarea bunurilor celui care pierduse procesul. Autoritatea putea proceda fie la vânzarea unui anumit bun, fie la vânzarea cu amănuntul a întregului patrimoniu sau numai a unei părți din el. Constrângerea corporală a debitorilor insolvariabili a continuat să se mențină, dar, deoarece o constituție din anul 388 desființase închisorile private, aceasta nu se putea realiza decât în închisorile statului

Totuși, această dispoziție n-a fost respectată în fapt, deoarece „cei puternici” (*potentes*) continuau să închidă pe debitori în închisorile lor particulare.

Împotriva sentinței partea nemulțumită putea face apel fie imediat, oral, fie în scris, într-un termen scurt. Apelul se introducea la instanța care a dat hotărârea și care era obligată să-l trimită instanței superioare, însoțit de un referat.

Apelul era suspensiv de executare și devolutiv de instanță, adică prima hotărâre nu putea fi pusă în executare până la judecarea cererii de apel, iar a doua instanță trebuia să cerceteze din nou fondul procesului.

BIBLIOGRAFIE:

- Tiberiu MOȘOIU, *Cognitio extra-ordinem*, Craiova, 1931;
- Luca CANCIOVA, *Echitatea în Dreptul Roman*, 1937.

Concluzii la chestiunile privind procedura de judecată

Evoluțiile instituționale expuse se prezintă ca remarcabile invenții și progrese, în sensul civilizării litigiilor pe cale juridică. Preluarea lor în dreptul procesual modern nu face decât să întărească această concluzie.

Nu putem să încheiem secțiunea de față, fără a întreba pragmatic: în ce măsură cetățeanul roman beneficia de regulile procedurale? Erau acestea o realitate accesibilă și satisfăcătoare pentru nevoile sale?

Răspunsul nu poate fi decât parțial afirmativ. Multiple cauze au concurat la evitarea soluționării diferendelor în fața autorităților judecătorești:

- părțile nu pregetau să folosească defăimarea judiciară și extrajudiciară, ca metodă de descurajare a adversarului cu care ajunseseră la proces;

- cheltuielile de judecată, implicate de garanțiile ce se depuneau, nu puteau fi ignorate. Partea învingătoare își recupera garanția depusă, dar victoria nu este niciodată sigură. Pe de altă parte, până la domnia lui Claudius, este adevărat că avocații pledau gratuit. Apărarea era percepută ca o îndatorire cetățenească și ca o trambulină politică eficientă. Dar, avocatul roman era mai degrabă un orator, decât un fin specialist al problemelor de drept.

- caracterul privat al multor faze procedurale, mai ales sub Legea celor XII Table: citarea la proces, executarea hotărârii erau mai mult de competența reclamantului.

- nu trebuie neglijată nici diferența de avere și poziție socială, care făcea rară întâlnirea în instanță a unor personaje aflate la mare distanță din acest punct de vedere. Majoritatea litigiilor se poartă între personaje de condiție similară, iar judecătorul se prezintă ca o persoană privată, care se ferea de perspectiva de a fi urmărit de răzbunarea unui perdant potent. Ținând seama și de corupția ce a afectat cadrul procesual, mai ales la sfârșitul Republicii, se înțelege de ce justițiabilii preferau ajungerea mai degrabă la o înțelegere, decât la o hotărâre judecătorească.